МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи 6.2312-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
П. Р. Іваненко

Керівник: к.пед.н., доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти М. О. Гладиш

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2026 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Іваненко Поліні Русланівні

1. Тема роботи: «Використання інноваційних технологій в соціальній роботі з девіантними підлітками»
керівник роботи Гладиш М. О., канд. пед. наук, доцент
затверджені наказом ЗНУ від «08» грудня 2025 року № 1780-с

2. Строк подання студентом роботи: 28.04.2026

3. Вихідні дані до роботи: аналіз наукових джерел, матеріали курсових робіт та педагогічних практик,

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати поняття девіантної поведінки підлітків, її типологію та соціально-психологічні чинники формування; дослідити традиційні та інноваційні підходи у соціальній роботі з підлітками-девіантами; охарактеризувати цифрові, арт-терапевтичні, коучингові та vr/ar-технології як засоби профілактики та корекції девіантної поведінки; проаналізувати досвід соціальних служб і центрів реабілітації щодо впровадження інноваційних методик; розробити та перевірити ефективність авторської методики соціальної роботи з підлітками-девіантами із застосуванням інноваційних технологій.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 рисунка, 10 таблиць із результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гладиш М.О..	08.12.25 р.	08.12.25 р.
Розділ 1	Гладиш М.О..	14.01.26 р.	14.01.26 р.
Розділ 2	Гладиш М.О..	05.02.26 р.	05.02.26 р.
Розділ 3	Гладиш М.О..	26.01.26 р.	26.01.26 р.
Висновки	Гладиш М.О..	16.03.26 р.	16.03.26 р.
Додатки	Гладиш М.О..	08.04.26 р.	08.04.26 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень	виконано
4	Робота над другим розділом	лютий	виконано
5	Робота над третім розділом	лютий-березень	виконано
6	Написання висновків та додатків	квітень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	квітень	виконано
8	Захист	травень	

Студент _____ Іваненко П. Р.

Керівник роботи _____ Гладиш М. О.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю. Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 83 с., 3 рисунка, 10 таблиць, 57 джерел, 10 додатків.

Мета дослідження полягає у визначенні ефективності застосування інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками, які проявляють девіантну поведінку, та розробці рекомендацій щодо впровадження сучасних методик, що сприяють корекції поведінкових порушень і розвитку соціальних компетентностей підлітків.

Об'єктом дослідження є процес соціальної роботи з підлітками, які виявляють девіантну поведінку, у контексті впливу інноваційних технологій на їх соціалізацію, емоційний стан та поведінкову активність.

Предметом дослідження є конкретні інноваційні технології та методики (цифрові платформи, віртуальна реальність, мобільні застосунки, інтерактивні тренінги, арт-терапевтичні та кінезіотерапевтичні підходи), які використовуються у соціальній роботі для профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані соціальними працівниками, психологами, педагогами та керівниками освітніх і реабілітаційних установ для: впровадження інноваційних технологій у програми соціальної роботи з підлітками групи ризику; підвищення ефективності профілактичних та корекційних заходів щодо девіантної поведінки; розробки індивідуалізованих планів роботи з підлітками, що враховують їхні психологічні, соціальні та фізичні особливості; оптимізації навчально-виховного та реабілітаційного процесу з метою формування позитивних соціальних навичок та компетентностей підлітків.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, СОЦІАЛЬНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ПРОФІЛАКТИКА, КОРЕКЦІЯ.

SUMMARY

Ivanenko P. R. Use of Innovative Technologies in Social Work with Deviant Teenagers.

The qualification work consists of an introduction, 3 sections, findings, a list of references (57 items), 10 appendixes on 25 pages. The qualification work volume is 121 pages, 80 of them – main text.

The purpose of the study is to determine the effectiveness of the use of innovative technologies in social work with adolescents who exhibit deviant behavior and to develop recommendations for the implementation of modern methods that contribute to the correction of behavioral disorders and the development of social competencies of adolescents.

The object of the study is the process of social work with adolescents who exhibit deviant behavior in the context of the impact of innovative technologies on their socialization, emotional state and behavioral activity.

The subject of the study is specific innovative technologies and methods (digital platforms, virtual reality, mobile applications, interactive trainings, art therapy and kinesiotherapy approaches) that are used in social work to prevent and correct deviant behavior of adolescents.

The tasks of the qualification work*:*

1) analyze the concept of deviant behavior of adolescents, its typology and socio-psychological factors of formation;

2) investigate traditional and innovative approaches in social work with deviant adolescents;

3) characterize digital, art therapy, coaching and VR/AR technologies as means of prevention and correction of deviant behavior;

4) analyze the experience of social services and rehabilitation centers in implementing innovative methods;

5) develop and test the effectiveness of the author's methodology for social

work with deviant adolescents using innovative technologies.

The section 1 “Theoretical foundations of social work with deviant adolescents” the concept of deviant behavior and its typology are revealed, the socio-psychological factors of deviance in adolescence are identified, traditional approaches and forms of social work with deviant adolescents are considered.

The section 2 “Innovative technologies in social work with deviant adolescents” digital technologies in the prevention of deviant behavior and technologies of art therapy, kinesiotherapy, music therapy in social work with deviant adolescents are identified, coaching technologies and methods of social mentoring, mediation technologies and restorative justice are considered. The use of gaming, training and VR/AR technologies in work with at-risk adolescents.

The section 3 “Practice of implementing innovative technologies in working with deviant adolescents” an analysis of the experience of social services and rehabilitation centers was conducted, a description and justification of the author's methodology for working with deviant adolescents was provided, and the results of experimental work were obtained.

Practical significance of the study. The results of the study can be used by social workers, psychologists, teachers and heads of educational and rehabilitation institutions for: implementing innovative technologies in social work programs with at-risk adolescents; increasing the effectiveness of preventive and corrective measures against deviant behavior; developing individualized work plans with adolescents that take into account their psychological, social and physical characteristics; optimizing the educational and rehabilitation process in order to form positive social skills and competencies of adolescents.

Keywords: deviant behavior, adolescents, social masadaptation, social work, prevention, correction.

.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..…… 8
Розділ 1. Теоретичні засади соціальної роботи з підлітками-девіантами…….. 12
1.1. Поняття девіантної поведінки та її типологія…….. 12
1.2. Соціально-психологічні чинники девіантності у підлітковому віці…… 19
1.3. Традиційні підходи та форми соціальної роботи з підлітками-девіантами……..…….. 22
1.4. Впровадження інноваційних технологій у сучасній соціальній діяльності…….…… 26
Розділ 2. Інноваційні технології в соціальній роботі з підлітками-девіантами…….….. 31
2.1. Цифрові технології у профілактиці девіантної поведінки та технології арт-терапії, кінезіотерапії, музикотерапії у соціальній роботі з підлітками девіантами…….……... 31
2.2. Коучингові технології та методи соціального наставництва, технології медіації та відновного правосуддя. Використання ігрових, тренінгових і VR/AR-технологій у роботі з підлітками групи ризику…….……... 40
Розділ 3. Практика впровадження інноваційних технологій у роботі з підлітками-девіантами……..……. 47
3.1. Аналіз досвіду соціальних служб та центрів реабілітації……. 47
3.2. Опис та обґрунтування авторської методики роботи з підлітками-девіантами……...……. 50
3.3. Проведення та результати дослідно-експериментальної роботи…… 58
Висновки…….…….……..… 88
Список використаних джерел……...…. 91
Додатки..……..……. 97

ВСТУП

Девіантна поведінка неповнолітніх є однією з найгостріших соціальних проблем сучасного суспільства, що має глобальний характер і потребує науково обґрунтованих профілактичних рішень. Сучасні статистичні дані свідчать про зростання поширеності поведінкових порушень та зниження віку їх перших проявів, що посилює актуальність превентивної роботи.

Проблема девіантної поведінки дітей і підлітків тривалий час перебуває в центрі уваги психологів, педагогів і соціологів. Значний внесок у дослідження причин та механізмів формування девіантної поведінки дітей зробили Л. Виготський [11], А. Макаренко [36], В. Сухомлинський [53], І. Бех [5; 6], Н. Максимова [37] та інші. Науковці розглядали вплив соціального середовища, сімейного виховання та особистісного розвитку на виникнення поведінкових відхилень у дітей.

Особливості девіантної поведінки саме підлітків досліджували Т. Яценко [57], В. Оржеховська [43], Е. Лемерт [33]. У своїх працях вони аналізували психологічні особливості підліткового віку, фактори ризику девіантної поведінки та методи її профілактики й корекції.

Соціально-економічні трансформації, ослаблення традиційних інститутів соціалізації, інформаційне перенасичення та зміна ціннісних орієнтацій створюють сприятливі умови для поширення девіацій. Підлітки як найбільш уразлива соціальна група особливо чутливо реагують на ці процеси, що поєднується з віковими психологічними особливостями: емоційною нестабільністю, прагненням до самоствердження та схильністю до ризику [6].

Формування девіантної поведінки зумовлюється комплексом взаємопов’язаних чинників, серед яких провідну роль відіграють сімейна неблагополучність, шкільна дезадаптація, негативний вплив однолітків, медіасередовище та соціально-економічні труднощі. Їх сукупна дія підвищує ризик порушень соціальних норм і ускладнює процес соціалізації підлітків.

Ефективна профілактика потребує системного підходу, що охоплює роботу з родиною, освітнім середовищем і громадою, а також орієнтації на розвиток соціальних компетентностей і позитивних форм самореалізації молоді. Порівняно з корекційними заходами, профілактичні програми є економічно доцільнішими та соціально ефективнішими [12].

Важливе місце у сучасній соціальній роботі займає використання інноваційних технологій. Питання впровадження інноваційних методів і цифрових технологій у соціальну роботу досліджували І. Звєрєва [22], А. Капська [25], О. Безпалько [3], Л. Міщик [40]. У їхніх працях висвітлюються можливості використання інтерактивних технологій, онлайн-консультування, цифрових платформ та соціальних мереж у роботі з підлітками, схильними до девіантної поведінки.

Сучасні психологічні підходи, міждисциплінарні дослідження й використання цифрових технологій відкривають нові можливості для розроблення інноваційних і персоналізованих профілактичних стратегій. Вивчення та адаптація вітчизняного й зарубіжного досвіду сприяють формуванню результативних національних моделей запобігання девіантній поведінці неповнолітніх.

Мета дослідження полягає у визначенні ефективності застосування інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками, які проявляють девіантну поведінку, та розробці рекомендацій щодо впровадження сучасних методик, що сприяють корекції поведінкових порушень і розвитку соціальних компетентностей підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття девіантної поведінки підлітків, її типологію та соціально-психологічні чинники формування.
2. Дослідити традиційні та інноваційні підходи у соціальній роботі з підлітками-девіантами.
3. Охарактеризувати цифрові, арт-терапевтичні, коучингові та VR/AR-технології як засоби профілактики та корекції девіантної поведінки.

4. Проаналізувати досвід соціальних служб і центрів реабілітації щодо впровадження інноваційних методик.

5. Розробити та перевірити ефективність авторської методики соціальної роботи з підлітками-девіантами із застосуванням інноваційних технологій.

Об’єктом дослідження є процес соціальної роботи з підлітками, які виявляють девіантну поведінку, у контексті впливу інноваційних технологій на їх соціалізацію, емоційний стан та поведінкову активність.

Предметом дослідження є конкретні інноваційні технології та методики (цифрові платформи, віртуальна реальність, мобільні застосунки, інтерактивні тренінги, арт-терапевтичні та кінезіотерапевтичні підходи), які використовуються у соціальній роботі для профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить системний підхід до аналізу процесу профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, що дозволяє розглядати профілактику як цілісну систему взаємопов’язаних компонентів. Системний підхід забезпечує комплексний аналіз взаємозв’язків між різними рівнями профілактичного втручання, від індивідуального до соціального, та дозволяє виявити оптимальні комбінації профілактичних технологій. Біопсихосоціальна модель служить теоретичною рамкою для розуміння багатофакторної природи девіантної поведінки та необхідності комплексного підходу до її профілактики. Емпіричний компонент методології включає використання як кількісних, так і якісних методів дослідження для отримання всебічного розуміння ефективності профілактичних втручань.

Наукова новизна дослідження: У роботі вперше системно досліджено застосування інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками-девіантами, поєднавши цифрові платформи, арт-, кінезіо- та музикотерапію з коучинговими методами, соціальним наставництвом і медіацією. Розроблено авторську методику, що інтегрує сучасні психологічні та соціальні підходи, орієнтовану на індивідуальні потреби підлітків та комплексну роботу з

родиною, школою та громадським середовищем. Дослідження забезпечує нове розуміння механізмів впливу інноваційних технологій на профілактику та корекцію девіантної поведінки підлітків.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані соціальними працівниками, психологами, педагогами та керівниками освітніх і реабілітаційних установ для: впровадження інноваційних технологій у програми соціальної роботи з підлітками групи ризику; підвищення ефективності профілактичних та корекційних заходів щодо девіантної поведінки; розробки індивідуалізованих планів роботи з підлітками, що враховують їхні психологічні, соціальні та фізичні особливості; оптимізації навчально-виховного та реабілітаційного процесу з метою формування позитивних соціальних навичок та компетентностей підлітків.

Структура роботи. Робота містить три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи 124 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕВІАНТАМИ

1.1. Поняття девіантної поведінки та її типологія

Проблема девіантної поведінки особистості належить до кола найбільш складних і багатовимірних у сучасних гуманітарних науках. Її вивчення перебуває на перетині психології, соціології, педагогіки, філософії, кримінології, соціальної роботи та психіатрії. Така міждисциплінарність зумовлена складною природою відхилень у поведінці, які одночасно детермінуються біологічними, психологічними, соціальними та культурними чинниками.

У контексті суспільного розвитку девіантна поведінка постає як соціально значуще явище, що відображає напруження між індивідом і соціальними нормами. Зміни соціально-економічних умов, трансформація системи цінностей, криза традиційних інститутів соціалізації (сім'ї, школи, громади) сприяють зростанню різних форм поведінкових відхилень, особливо серед дітей та молоді. Саме тому наукове осмислення сутності девіантної поведінки, її проявів і типів є необхідною умовою розроблення ефективних профілактичних і корекційних стратегій [11].

Ключовим для розуміння девіантної поведінки є поняття соціальної норми. У найзагальнішому значенні норма розглядається як історично сформоване правило, зразок або стандарт поведінки, що регулює життєдіяльність індивідів і соціальних груп. Соціальні норми виконують регулятивну, інтегративну та оціночну функції, забезпечуючи стабільність і передбачуваність суспільних відносин [8].

У науковій літературі виділяють різні види норм: правові, моральні, релігійні, естетичні, корпоративні, традиційні тощо. Відповідно, відхилення від

цих норм можуть мати різний ступінь соціальної небезпечності – від незначних порушень етикету до кримінально караних діянь [1].

Варто підкреслити, що соціальна норма не є статичною величиною. Вона змінюється залежно від історичного періоду, культурного контексту та соціальної групи. Те, що в одному суспільстві вважається девіацією, в іншому може сприйматися як допустима або навіть бажана форма поведінки. Питання девіантної поведінки у сучасній соціологічній традиції має свої витоки в працях Еміля Дюркгейма, одного з основоположників соціології як науки. Саме Дюркгейм [20] розглядав соціальні відхилення (девіацію) як невід'ємну частину соціального життя і підкреслював, що девіантність не лише негативна, а й функціональна для суспільства. Він стверджував, що відхилення від норм підтверджують роль норм у суспільстві та сприяють соціальній зміні, а реакція на девіантну поведінку формує межі соціальних норм та підтримує соціальну інтеграцію. Дюркгейм вважав, що суспільство не може існувати без девіантної поведінки, оскільки визначення норм і їх порушення визначають саму природу соціальних нормативів і механізмів соціального контролю. Такий підхід заклав підвалини структурно-функціонального аналізу девіантності [14].

Одним із найвпливовіших теоретиків соціальної девіантності є Роберт Кінг Мертон [38], який розвинув теорію аномії. За Мертоном, девіантна поведінка виникає тоді, коли існує розбіжність між культурно схваленими цілями та соціально доступними засобами їх досягнення. Це пояснює чому окремі індивіди або групи вдаються до девіації – через неможливість досягти очікуваних результатів законним шляхом. Мертон виділив кілька типів адаптації до цього соціального тиску, серед яких інтеграція в девіантну поведінку виступає одним із шляхів розв'язання внутрішньосистемної напруги. Таким чином його теорія дозволяє не лише визначати девіантну поведінку, а й пояснювати механізми її соціального виникнення [23].

Едвін Лемерт [33] здійснив вагомий внесок у розуміння девіантності, розробивши концепцію первинної та вторинної девіації. Він наголошував, що не всі девіантні акти ведуть до формування стійкої девіантної ідентичності;

лише у випадках, коли суспільство набуває рольового ярлика («deviant label»), відбувається перехід від випадкової поведінки до стабільного девіантного статусу. Лемерт підкреслював, що ситуація соціальної реакції та таврування є ключовим у формуванні стійких девіантних ролей, що має важливе значення для розуміння механізмів соціальної взаємодії та офіційного реагування на відхилення [18].

На основі ідей Лемерта Говард С. Беккер [4] розвинув теорію ярликування (labeling theory), яка стала однією з центральних у соціології девіантної поведінки. Беккер стверджував, що девіантність – це не властивість дії сама по собі, а наслідок суспільної оцінки цієї дії. Він писав, що соціальні групи створюють девіантність, встановлюючи правила, порушення яких веде до маркування». За Беккером, девіантність – це соціально сконструйований феномен, і тому важливо не лише виявляти відхилення, а досліджувати процеси, через які певна поведінка визнається девіантною або нормальною. Такий підхід значно змінив погляд на девіантність, відмовившись від ідеї про її внутрішню патологічність [19].

Серед сучасніших підходів важливо виділити внесок М. Гніздовська [16], американського соціолога, який представляє конструктивістську перспективу у вивченні девіантної поведінки. За Гудом, поведінка вважається девіантною лише в тому випадку, якщо суспільство чи певні соціальні групи визнають її такою. Це означає, що девіантність є не об’єктивною характеристикою поведінки, а результатом соціальної оцінки, що підкреслює відмінності між різними культурними та історичними контекстами, у яких одна й та сама поведінка може бути нормою або відхиленням.

У сучасних наукових дослідженнях девіантну поведінку зазвичай визначають як систему вчинків або дій особистості, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві соціальним нормам і правилам. При цьому акцент робиться не лише на факті порушення норм, а й на стійкості та повторюваності таких проявів [22].

З психологічної точки зору девіантна поведінка розглядається як форма

дезадаптації особистості, що виникає внаслідок порушення процесу соціалізації, деформації мотиваційної сфери, неадекватних способів задоволення потреб або дефіциту навичок соціально прийнятної поведінки. У педагогічному аспекті девіації інтерпретуються як результат недоліків виховання, негативного впливу мікросоціального середовища та недостатньої профілактичної роботи. Соціологічний підхід акцентує увагу на структурних суперечностях суспільства, соціальній нерівності, маргіналізації окремих груп, що створюють умови для поширення девіантних практик. Таким чином, девіантна поведінка постає не лише індивідуальною, а й соціально зумовленою проблемою [11].

Вагомий внесок у дослідження проблеми девіантної поведінки в Україні зробила В. Оржеховська [43], яка розглядає девіацію насамперед у контексті соціально-педагогічної занедбаності та порушень процесу соціалізації. Науковиця визначає девіантну поведінку як стійку систему дій особистості, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних і моральних норм та ускладнює її соціальну адаптацію. Авторка наголошує, що девіантність не виникає спонтанно, а є результатом тривалого впливу несприятливих соціальних умов, передусім сімейного неблагополуччя, негативного впливу мікросоціуму та дефіциту виховних впливів. Її підхід є важливим для розуміння девіантної поведінки як об’єкта цілеспрямованої соціально-педагогічної профілактики.

І. Бех розглядає девіантну поведінку крізь призму особистісного розвитку та морального становлення дитини і підлітка. У його працях девіантність пов’язується з деформацією ціннісно-смислової сфери особистості, порушенням процесу інтеріоризації соціальних норм та недостатнім розвитком внутрішньої саморегуляції. Науковець підкреслює, що девіантна поведінка не може розглядатися виключно як зовнішнє порушення норм, оскільки її витоки криються у внутрішніх особистісних конфліктах, кризі ідентичності та дефіциті позитивного морального досвіду. Такий підхід дозволяє розглядати девіантну поведінку як сигнал про потребу у виховній підтримці, а не лише як об’єкт соціального контролю [6].

У працях Л. Волинець девіантна поведінка аналізується з позицій соціального захисту дитинства та прав неповнолітніх. Авторка акцентує увагу на взаємозв'язку девіантної та делінквентної поведінки, розглядаючи її як форму соціального відхилення, що часто виникає в умовах порушення прав дитини. Волинець підкреслює, що девіантна поведінка є наслідком соціальної дезадаптації, яка формується під впливом економічної нестабільності, сімейного неблагополуччя, насильства та соціального відчуження. У її працях поняття девіантної поведінки тісно пов'язується з необхідністю міжвідомчої соціальної підтримки та правового супроводу неповнолітніх [14].

У науковій традиції сформувалося кілька провідних теоретичних підходів до пояснення природи девіантної поведінки. Біологічні концепції пов'язують схильність до девіацій із генетичними, нейрофізіологічними або конституційними особливостями індивіда. Психологічні теорії акцентують увагу на внутрішніх конфліктах, особистісних рисах, особливостях емоційно-вольової сфери та механізмах психологічного захисту.

Соціологічні теорії, зокрема теорія аномії, теорія соціального навчання, теорія стигматизації, пояснюють девіантну поведінку впливом соціального середовища, процесами соціального контролю та взаємодією індивіда з соціальними інститутами. Кожен із підходів робить власний внесок у розуміння феномену девіації, однак жоден із них не може вичерпно пояснити всі її прояви [19].

Типологія девіантної поведінки є важливим інструментом її наукового аналізу, оскільки дозволяє систематизувати різноманітні форми поведінкових відхилень і визначити специфіку їх профілактики та корекції. У науковій літературі існують різні підстави для класифікації девіацій: за характером порушуваних норм, за рівнем соціальної небезпечності, за формами прояву, за мотиваційною основою тощо.

Найбільш поширеною є класифікація за характером порушення соціальних норм, відповідно до якої виокремлюють асоціальну, антисоціальну та делінквентну поведінку. Кожен із цих типів має власні психологічні та

соціально-педагогічні особливості.

Асоціальна поведінка характеризується відхиленням від морально-етичних норм суспільства без прямого порушення правових приписів. До неї відносять такі прояви, як агресивність, брехливість, демонстративна непокора, систематичне порушення дисципліни, вживання нецензурної лексики. Подібні форми поведінки часто спостерігаються у підлітковому віці та розглядаються як сигнал труднощів соціалізації.

Антисоціальна поведінка пов’язана з порушенням правових і соціально значущих норм та завдає шкоди іншим людям або суспільству загалом. Делінквентна поведінка є різновидом антисоціальної та охоплює правопорушення, які не досягають рівня тяжких злочинів. У підлітковому середовищі вона часто проявляється у вигляді крадіжок, вандалізму, участі в бійках, хуліганських дій.

Окреме місце в типології девіантної поведінки займає адиктивна поведінка, яка характеризується формуванням залежності від психоактивних речовин або певних видів діяльності. Алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, ігрова та інтернет-залежність розглядаються як спроби втечі від реальності та неадекватні способи подолання життєвих труднощів.

Аутоагресивна поведінка спрямована на заподіяння шкоди власному здоров’ю або життю та включає суїцидальні думки, самопошкодження, ризиковану поведінку. Вона вимагає особливої уваги фахівців, оскільки пов’язана з високим рівнем психологічної дезадаптації та емоційного неблагополуччя [32].

Таким чином, девіантна поведінка є складним соціально-психологічним феноменом, що проявляється у різноманітних формах і має багатофакторну природу. Розробка науково обґрунтованої типології девіацій створює підґрунтя для ефективної профілактики, раннього виявлення та корекції поведінкових відхилень, особливо в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Діагностика девіантної поведінки є важливим етапом у процесі її профілактики та корекції, оскільки дозволяє своєчасно виявити відхилення та

визначити ступінь їх вираженості. У науковій літературі діагностика девіацій ґрунтується на сукупності критеріїв, які відображають поведінкові, психологічні та соціальні аспекти функціонування особистості.

Одним із провідних критеріїв є нормативний, що передбачає зіставлення реальної поведінки індивіда з чинними соціальними, моральними та правовими нормами. Стійке та систематичне порушення таких норм розглядається як показник девіантності. Поведінковий критерій пов’язаний з аналізом конкретних вчинків, їх повторюваності, інтенсивності та соціальних наслідків [35].

Психологічний критерій охоплює особливості мотиваційної сфери, рівень самоконтролю, емоційної стабільності, адекватності самооцінки та сформованості ціннісних орієнтацій.

Важливим є також соціально-адаптаційний критерій, який відображає здатність особистості до ефективної взаємодії з соціальним середовищем, виконання соціальних ролей та дотримання вимог соціуму. Прояви девіантної поведінки суттєво змінюються залежно від віку, що зумовлено особливостями психічного розвитку, соціального досвіду та провідної діяльності особистості. У дитячому віці девіації здебільшого мають ситуативний характер і проявляються у вигляді порушень дисципліни, імпульсивності, агресивних реакцій. Вони часто пов’язані з незрілістю саморегуляції та недостатнім розвитком соціальних навичок.

Підлітковий вік є найбільш уразливим періодом щодо формування стійких форм девіантної поведінки. Це обумовлено кризою ідентичності, прагненням до самоствердження, підвищеною чутливістю до впливу референтної групи. Саме в цьому віці зростає ризик адиктивної, делінквентної та аутоагресивної поведінки. У юнацькому віці девіантна поведінка набуває більш усвідомленого характеру та часто пов’язується з вибором життєвої стратегії, професійного самовизначення та ціннісних орієнтацій. Водночас за умови ефективної соціально-педагогічної підтримки можливе подолання або значне зменшення девіантних проявів [28].

Гендерний аспект девіантної поведінки є важливим напрямом сучасних досліджень, оскільки прояви девіацій мають різну частоту, форми та соціальну оцінку у представників різної статі. Згідно з науковими даними, у хлопців частіше спостерігаються зовнішньо спрямовані форми девіантної поведінки, зокрема агресивність, правопорушення, фізичне насильство. Для дівчат більш характерними є внутрішньо спрямовані девіації, такі як аутоагресивна поведінка, емоційні розлади, харчові залежності. Ці відмінності пояснюються особливостями гендерної соціалізації, суспільними очікуваннями та різними моделями реагування на стресові ситуації [16].

Водночас сучасні соціальні трансформації зумовлюють поступове нівелювання традиційних гендерних відмінностей, що потребує переосмислення підходів до профілактики та корекції девіантної поведінки з урахуванням індивідуальних особливостей особистості. Девіантна поведінка має значні соціально-педагогічні наслідки як для самої особистості, так і для соціального оточення. Для індивіда вона часто призводить до порушення процесу соціалізації, зниження рівня навчальної мотивації, погіршення міжособистісних стосунків та формування негативної Я-концепції. У соціально-педагогічному вимірі девіації ускладнюють освітній процес, спричиняють зростання конфліктності в учнівських колективах, підвищують навантаження на педагогів і фахівців соціально-психологічної служби. Крім того, поширення девіантної поведінки серед молоді має довгострокові наслідки для суспільства, зокрема зростання рівня правопорушень та соціальної дезадаптації.

1.2. Соціально-психологічні чинники девіантності у підлітковому віці

Підлітковий вік є перехідним етапом між дитинством і дорослістю, що характеризується глибокими біологічними, психологічними та соціальними трансформаціями. Саме в цей період формуються ключові механізми самосвідомості, особистісної ідентичності, ціннісно-смислових орієнтацій, а

також соціальних ролей. Нестабільність зазначених процесів зумовлює підвищену вразливість підлітків до різних форм соціально неприйнятної поведінки [13].

Соціально-психологічна специфіка підліткового віку полягає у загостренні потреби в автономії, самоствердженні та визнанні з боку соціального оточення. Прагнення до незалежності часто супроводжується конфліктністю у стосунках з дорослими, що може призводити до заперечення авторитетів, соціальних норм і правил. У таких умовах девіантна поведінка нерідко виступає як форма демонстрації самостійності та протесту. Крім того, для підлітків характерні емоційна нестійкість, імпульсивність, недостатня сформованість механізмів саморегуляції та прогнозування наслідків власних вчинків. За відсутності належної соціально-психологічної підтримки ці особливості можуть сприяти закріпленню девіантних моделей поведінки як способу реагування на складні життєві ситуації [17].

Сім’я відіграє визначальну роль у формуванні поведінкових установок підлітка, оскільки саме в сімейному середовищі відбувається первинна соціалізація особистості. Характер внутрішньосімейних взаємин, стиль виховання, емоційний клімат та система цінностей батьків істотно впливають на становлення поведінки дитини. До найбільш значущих соціально-психологічних чинників сімейного походження належать дисгармонійні стилі виховання, зокрема авторитарний, гіперопікуючий або емоційно відсторонений. Авторитарний стиль, що ґрунтується на жорсткому контролі та покараннях, формує у підлітка внутрішній опір і схильність до протестної поведінки. Натомість надмірна вседозволеність сприяє відсутності чітких меж дозволеного, що ускладнює засвоєння соціальних норм. Вагомим чинником є також дефіцит емоційного контакту між батьками та дітьми. Нестача підтримки, прийняття та розуміння з боку значущих дорослих формує у підлітка почуття непотрібності та соціальної ізольованості, що підвищує ризик залучення до девіантних форм поведінки як способу компенсації емоційної порожнечі [22].

У підлітковому віці значно посилюється вплив однолітків, які стають провідним агентом соціалізації. Саме у взаємодії з ровесниками підліток отримує можливість реалізувати потребу у спілкуванні, самовираженні та соціальному визнанні. Проте цей вплив може мати як позитивний, так і негативний характер.

Соціально-психологічний механізм конформізму відіграє ключову роль у формуванні девіантної поведінки. Прагнення відповідати груповим нормам спонукає підлітків переймати моделі поведінки, що домінують у референтній групі, навіть якщо вони суперечать загальноприйнятим соціальним стандартам. У неформальних об’єднаннях девіантна поведінка може виконувати функцію засобу інтеграції в групу та підвищення соціального статусу. Особливо небезпечним є залучення підлітків до асоціальних груп, де агресія, правопорушення або вживання психоактивних речовин нормалізуються та заохочуються. За таких умов відбувається поступове зниження чутливості до соціальних заборон і закріплення девіантних моделей поведінки [27].

Школа є важливим соціальним інститутом, у межах якого підліток проводить значну частину свого життя. Психологічний клімат освітнього закладу, характер взаємин з педагогами та однокласниками суттєво впливають на формування поведінкових стратегій. Негативний досвід шкільної взаємодії, зокрема систематичні навчальні невдачі, стигматизація, булінг, несправедливе ставлення з боку вчителів, сприяє формуванню у підлітка почуття соціальної фрустрації. У відповідь на це девіантна поведінка може виконувати захисну або компенсаторну функцію, спрямовану на збереження позитивного образу «Я». Формалізований підхід до навчання, відсутність індивідуалізації та психологічної підтримки посилюють відчуження підлітків від школи як соціального простору, що підвищує ризик асоціальних форм поведінки [21].

Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки тісно пов’язані з індивідуально-психологічними особливостями підлітка. Важливу роль відіграють рівень сформованості самоконтролю, емоційної регуляції, стресостійкості та адекватної самооцінки. Підлітки з акцентуаціями характеру,

підвищеною імпульсивністю або схильністю до афективних реакцій більш уразливі до негативних соціальних впливів. За відсутності навичок конструктивного подолання труднощів вони частіше обирають девіантні способи реагування як доступні та швидкі форми зняття психоемоційної напруги.

Соціально-психологічні чинники девіантності по-різному проявляються залежно від статі та віку підлітків. У хлопців переважають зовнішньо спрямовані форми девіантної поведінки, зокрема фізична агресія, порушення дисципліни, делінквентні дії. У дівчат частіше фіксуються внутрішньо спрямовані відхилення, пов’язані з емоційною сферою. З віковим зростанням змінюється співвідношення соціальних впливів: якщо в молодшому підлітковому віці домінує сімейний контроль, то в старшому – визначальною стає позиція групи однолітків та соціального середовища загалом [11].

Девіантна поведінка у підлітковому віці має тривалі негативні наслідки, які виходять за межі індивідуального розвитку особистості. Вона ускладнює процес соціалізації, знижує рівень освітніх досягнень, формує стійкі асоціальні установки та може трансформуватися у девіації дорослого віку. З соціально-педагогічної точки зору це зумовлює необхідність ранньої профілактики, спрямованої на формування у підлітків соціально схвальних моделей поведінки, розвиток навичок саморегуляції та конструктивної взаємодії з соціальним середовищем.

1.3. Традиційні підходи та форми соціальної роботи з підлітками-девіантами

Соціальна робота з підлітками, які проявляють девіантну поведінку, ґрунтується на системі наукових підходів, принципів та методів, спрямованих на подолання або зменшення негативних поведінкових проявів, а також на створення умов для повноцінної соціалізації особистості. Девіантна поведінка у

підлітковому віці розглядається не лише як індивідуальна проблема окремої особи, а як соціальне явище, зумовлене сукупністю соціально-економічних, психологічних, педагогічних та культурних чинників [10].

Традиційні підходи соціальної роботи сформувалися на основі класичних концепцій соціалізації, соціального контролю, превенції та реабілітації. Їх характерною рисою є орієнтація на нормативну модель розвитку особистості, відновлення соціально прийнятних форм поведінки та корекцію відхилень шляхом впливу на соціальне середовище підлітка. У межах цих підходів соціальний працівник виступає як фахівець, що координує взаємодію сім'ї, освітніх закладів, соціальних служб та інших інституцій.

Соціально-педагогічний підхід є одним із базових традиційних підходів у роботі з підлітками девіантної поведінки. Його сутність полягає у цілеспрямованому педагогічному впливі на процес соціалізації підлітка з метою формування соціально схвальних норм, цінностей і моделей поведінки. У межах цього підходу девіантна поведінка розглядається як результат дефіциту виховних впливів, педагогічної занедбаності або порушень у системі соціального виховання. Основними завданнями соціальної роботи є відновлення виховного потенціалу соціального середовища, розвиток у підлітків навичок соціальної взаємодії, відповідальності та самоконтролю [12].

Соціально-педагогічна робота реалізується через індивідуальні та групові форми, організацію виховних заходів, соціально корисної діяльності, наставництво та педагогічний супровід. Особлива увага приділяється формуванню позитивного соціального досвіду, який може компенсувати негативні впливи попереднього життєвого шляху підлітка. Психологічний підхід ґрунтується на визнанні того, що девіантна поведінка є проявом внутрішніх психологічних конфліктів, емоційних порушень або неадекватних способів адаптації до соціального середовища. У межах цього підходу основна увага зосереджується на особистості підлітка, його емоційному стані, мотиваційній сфері та особливостях самосвідомості. Традиційні психологічні форми соціальної роботи включають індивідуальне консультування,

психодіагностику, корекційно-розвивальні заняття та психологічну підтримку. Соціальний працівник або психолог допомагає підліткові усвідомити причини власної поведінки, навчитися конструктивним способам подолання труднощів та регуляції емоцій. Важливою складовою є робота з формування адекватної самооцінки, розвиток навичок саморефлексії та відповідальності за власні вчинки. У традиційному підході психологічна допомога часто поєднується з педагогічними та соціальними заходами, що забезпечує комплексний характер впливу [23].

Соціально-правовий підхід базується на нормах чинного законодавства та спрямований на захист прав і законних інтересів неповнолітніх, а також на профілактику правопорушень. У традиційній соціальній роботі з підлітками-девіантами цей підхід має важливе значення, оскільки значна частина девіантних проявів пов’язана з делінквентною поведінкою. Основними завданнями соціального працівника є правове інформування підлітків, формування правосвідомості, попередження повторних правопорушень та сприяння соціальній реабілітації. Робота здійснюється у тісній взаємодії з правоохоронними органами, службами у справах дітей, центрами пробації та освітніми установами. Традиційні форми соціально-правової роботи включають профілактичні бесіди, правові лекції, індивідуальний супровід підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, а також участь у міжвідомчих комісіях [26].

Медико-соціальний підхід акцентує увагу на зв’язку девіантної поведінки з порушеннями психічного та фізичного здоров’я. У традиційній соціальній роботі він використовується у випадках, коли девіантність пов’язана з адиктивною поведінкою, психоемоційними розладами або наслідками травматичних переживань. Основною метою медико-соціальної роботи є забезпечення доступу підлітків до медичної та психіатричної допомоги, координація взаємодії між соціальними службами та закладами охорони здоров’я. Соціальний працівник виконує функцію посередника, сприяючи комплексному супроводу підлітка. Традиційні форми включають

консультування, направлення до спеціалізованих установ, соціальний патронаж та підтримку родини у процесі лікування та реабілітації підлітка [16].

Сімейно-орієнтований підхід є невід'ємною складовою традиційної соціальної роботи з підлітками девіантної поведінки. Сім'я розглядається як ключове середовище соціалізації, а її дисфункції – як один із провідних чинників девіантності. Соціальна робота з родиною спрямована на покращення внутрішньосімейних взаємин, підвищення батьківської компетентності, подолання конфліктів та створення сприятливого емоційного клімату. Традиційні форми роботи включають сімейне консультування, педагогічні бесіди з батьками, соціальний супровід неблагополучних сімей. Особлива увага приділяється активізації ресурсів сім'ї та формуванню у батьків відповідальності за виховання дитини [11].

У традиційній практиці соціальної роботи широко застосовуються індивідуальні та групові форми впливу. Індивідуальна робота дозволяє врахувати особистісні особливості підлітка, його життєвий досвід та потреби. Вона реалізується через консультування, соціальний супровід, наставництво. Групові форми спрямовані на розвиток комунікативних навичок, формування позитивного соціального досвіду та корекцію поведінки у процесі міжособистісної взаємодії. До них належать тренінги, групові заняття, клуби за інтересами, соціально корисна діяльність.

Профілактика девіантної поведінки є одним із ключових напрямів традиційної соціальної роботи. Вона передбачає систему заходів, спрямованих на попередження формування стійких відхилень у поведінці підлітків. Профілактична робота здійснюється на первинному, вторинному та третинному рівнях і включає інформаційно-просвітницьку діяльність, раннє виявлення груп ризику, підтримку підлітків у кризових ситуаціях. Незважаючи на ефективність традиційних підходів, вони мають певні обмеження, зокрема орієнтацію на нормативність, недостатню індивідуалізацію та переважно корекційний характер. Це зумовлює необхідність їх поєднання з інноваційними, особистісно орієнтованими та ресурсними підходами [13].

Таким чином, традиційні підходи та форми соціальної роботи з підлітками-девіантами становлять комплексну систему теоретичних і практичних засобів, спрямованих на корекцію поведінки, соціальну реабілітацію та профілактику девіантності. Їх ефективність залежить від міждисциплінарної взаємодії, професійної підготовки фахівців та урахування індивідуальних особливостей підлітків.

1.4. Впровадження інноваційних технологій у сучасній соціальній діяльності

Сучасний етап розвитку соціальної сфери характеризується активним впровадженням інноваційних технологій, що зумовлено ускладненням соціальних проблем, зростанням запитів населення на якісні соціальні послуги та необхідністю підвищення ефективності соціальної роботи. Інновації у соціальній діяльності розглядаються як цілеспрямований процес створення, упровадження та поширення нових підходів, методів, форм і технологій, спрямованих на оптимізацію соціального впливу та підвищення результативності професійної діяльності фахівців соціальної сфери [4].

Інноваційні технології в соціальній роботі не обмежуються лише використанням новітніх технічних засобів. Вони охоплюють зміни у філософії соціальної допомоги, переорієнтацію з корекційної на превентивну та ресурсну модель, активізацію потенціалу клієнта, впровадження міждисциплінарних та партнерських форм взаємодії. Таким чином, інновації виступають важливим чинником модернізації соціальної діяльності.

Актуалізація інноваційних підходів у соціальній діяльності зумовлена низкою соціально-економічних, культурних та професійних чинників. До основних передумов належать трансформаційні процеси в суспільстві, зміна соціальної структури населення, зростання кількості осіб і груп, що потребують соціальної підтримки, а також ускладнення характеру соціальних ризиків [2].

Важливим чинником є також розвиток наукових досліджень у галузі психології, педагогіки, соціології та менеджменту, результати яких стають підґрунтям для створення нових соціальних технологій. Окрему роль відіграє цифровізація суспільства, що сприяє впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у соціальну практику. Крім того, потреба в інноваціях обумовлена обмеженістю ресурсів соціальної сфери, що вимагає пошуку більш ефективних і гнучких форм організації соціальної роботи, орієнтованих на результат [17].

У науковій літературі інноваційні технології соціальної роботи класифікуються за різними критеріями. Залежно від спрямованості впливу виокремлюють профілактичні, корекційні, реабілітаційні та розвиткові технології. За рівнем реалізації – індивідуальні, групові та громадські (ком'юніті-орієнтовані) технології. За змістом і методичним наповненням до інноваційних належать кейс-менеджмент, медіація, фасилітація, соціальне проєктування, коучинг, технології відновного правосуддя, арт-терапевтичні та наративні практики. Окрему групу становлять цифрові соціальні технології, що використовують онлайн-платформи, мобільні застосунки та дистанційні форми соціальної підтримки [30].

Кейс-менеджмент є однією з найбільш поширених інноваційних технологій у сучасній соціальній діяльності. Його сутність полягає в індивідуалізованому підході до клієнта, комплексному аналізі його потреб та координації різних видів соціальної допомоги. Соціальний працівник у ролі кейс-менеджера здійснює оцінку ситуації, планування втручання, реалізацію індивідуального плану допомоги та моніторинг результатів. Такий підхід дозволяє уникнути фрагментарності соціальних послуг та забезпечує безперервність соціального супроводу. Особливо ефективною ця технологія є у роботі з підлітками з девіантною поведінкою, сім'ями у складних життєвих обставинах, особами, що перебувають у соціальній ізоляції.

Медіація як інноваційна соціальна технологія спрямована на конструктивне врегулювання конфліктів шляхом залучення нейтрального

посередника. У соціальній роботі медіація застосовується у шкільному середовищі, сімейних конфліктах, роботі з підлітками-девіантами та громадами. Відновні практики ґрунтуються на принципах відповідальності, добровільності та відновлення соціальних зв'язків. Їх впровадження сприяє зниженню рівня конфліктності, формуванню навичок ненасильницької комунікації та ресоціалізації учасників соціальних взаємодій [38].

Інноваційними вважаються арт-терапевтичні технології, що використовують мистецтво як засіб психологічної та соціальної підтримки. Малювання, музика, драматерапія, фототерапія сприяють емоційному розвантаженню, самовираженню та розвитку рефлексії. У соціальній діяльності арт-терапевтичні методи ефективні у роботі з підлітками, які мають труднощі у вербалізації переживань, демонструють агресивні або замкнені форми поведінки. Вони створюють безпечний простір для опрацювання внутрішніх конфліктів і формування позитивного образу «Я» [31].

Цифровізація соціальної сфери сприяє впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у соціальну роботу. Онлайн-консультування, дистанційні групи підтримки, електронні бази даних клієнтів та мобільні застосунки розширюють доступ до соціальних послуг. Використання ІКТ підвищує оперативність надання допомоги, сприяє збереженню конфіденційності та забезпечує гнучкість соціального втручання. Водночас це вимагає від соціальних працівників нових цифрових компетентностей та дотримання етичних стандартів.

Інноваційні підходи у соціальній діяльності дедалі більше орієнтуються на розвиток громади як суб'єкта соціальних змін. Ком'юніті-орієнтовані технології спрямовані на мобілізацію ресурсів громади, активізацію участі громадян та формування соціального капіталу. Соціальне проєктування, партисипативні практики, волонтерські ініціативи сприяють підвищенню відповідальності громади за вирішення соціальних проблем та зменшують залежність від зовнішньої допомоги [27].

У профілактичній соціальній роботі інноваційні технології спрямовані на

раннє виявлення ризиків та формування у клієнтів навичок саморегуляції, відповідального вибору та соціальної компетентності. До них належать тренінгові програми життєвих навичок, коучингові підходи, інтерактивні освітні платформи. Такі технології дозволяють перейти від реактивної моделі соціальної роботи до превентивної, орієнтованої на розвиток потенціалу особистості.

Попри значний потенціал, впровадження інновацій у соціальній діяльності стикається з низкою труднощів: недостатньою підготовкою кадрів, обмеженими фінансовими ресурсами, опором традиційним підходам, відсутністю системної оцінки ефективності інноваційних практик. Подолання цих проблем потребує комплексної державної політики, розвитку професійної освіти та міжсекторальної співпраці [24].

Отже, впровадження інноваційних технологій у сучасній соціальній діяльності є необхідною умовою підвищення її ефективності та відповідності актуальним соціальним викликам. Інноваційні підходи сприяють гуманізації соціальної роботи, активізації ресурсів клієнтів і громад та формуванню нової якості соціальних послуг.

Висновки до першого розділу

Девіантна поведінка є складним багатовимірним соціально-психологічним феноменом, який проявляється у відхиленні індивіда від загальноприйнятих соціальних, моральних та правових норм. Її виникнення зумовлене взаємодією біологічних, психологічних, соціальних та культурних чинників і має міждисциплінарний характер, що вимагає комплексного аналізу з позицій психології, педагогіки, соціології та соціальної роботи.

Сучасні підходи до вивчення девіантності підкреслюють відносний характер цього явища: те, що в одному суспільстві розглядається як девіація, в іншому може сприйматися як допустима форма поведінки. Теоретичні моделі,

запропоновані класиками соціології, такими як Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Е. Лемерт та Г. Беккер, дозволяють розкривати соціальні механізми виникнення девіантності, роль соціальної реакції та процес ярликування у формуванні стійких відхилень.

Психологічні та соціально-педагогічні дослідження в Україні, зокрема праці В. Оржеховської, І. Беха, Л. Волинець, А. Капської та О. Бандурки, акцентують увагу на соціальній детермінованості девіантної поведінки, її зв'язку з сімейним середовищем, порушеннями соціалізації, дефіцитом виховних впливів та специфікою особистісного розвитку підлітків. Девіантність у підлітковому віці має різні форми: асоціальну, антисоціальну, делінквентну, адиктивну та аутоагресивну, кожна з яких вимагає індивідуального підходу до профілактики та корекції.

Типологія девіантної поведінки ідентифікує форми відхилень за характером порушуваних норм, рівнем соціальної небезпечності та мотиваційною основою, що створює підґрунтя для цілеспрямованих соціально-педагогічних і психологічних заходів. Особливої уваги потребують вікові та гендерні особливості проявів девіантності: підлітки більш вразливі до формування стійких девіантних моделей, хлопці частіше демонструють зовнішньо спрямовану поведінку, тоді як дівчата – внутрішньо спрямовану.

Девіантна поведінка має значні соціально-педагогічні наслідки, включаючи дезадаптацію, зниження навчальної мотивації, формування негативної Я-концепції, ускладнення освітнього процесу та підвищення конфліктності у соціальному середовищі. Тому її дослідження є необхідною умовою розробки ефективних профілактичних і корекційних стратегій, що враховують індивідуальні особливості підлітків та соціальні чинники розвитку.

РОЗДІЛ 2
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕВІАНТАМИ

2.1. Цифрові технології у профілактиці девіантної поведінки та технології арт-терапії, кінезіотерапії, музикотерапії у соціальній роботі з підлітками девіантами

У сучасних умовах трансформації соціального простору, цифровізації освітніх і соціальних інституцій та зростання впливу медіасередовища на процеси соціалізації особистості особливої актуальності набуває проблема профілактики девіантної поведінки підлітків. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище формується під впливом комплексу біологічних, психологічних, соціальних і культурних чинників, а підлітковий вік є критичним періодом, у якому ризики відхилень у поведінці суттєво зростають. У цьому контексті соціальна робота потребує впровадження інноваційних, науково обґрунтованих та міждисциплінарних підходів, здатних поєднувати потенціал цифрових технологій і терапевтичних методів, зорієнтованих на особистісний розвиток, саморегуляцію та соціальну інтеграцію підлітків [32].

Цифрові технології у профілактиці девіантної поведінки розглядаються як сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, онлайн-платформ, мобільних застосунків, інтерактивних програм і цифрових сервісів, що використовуються для раннього виявлення ризиків девіацій, психолого-педагогічної підтримки, формування просоціальних установок і навичок безпечної поведінки. Їх упровадження у соціальну роботу з підлітками зумовлене, з одного боку, високим рівнем цифрової включеності сучасної молоді, а з іншого – можливістю індивідуалізації профілактичних впливів, підвищення їх доступності та безперервності [24].

Використання цифрових технологій у профілактичній діяльності

передбачає застосування онлайн-консультування, дистанційних форм соціально-психологічної підтримки, цифрових діагностичних інструментів, а також освітніх платформ, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, критичного мислення та навичок саморегуляції. Онлайн-консультування забезпечує можливість своєчасного контакту підлітка з фахівцем соціальної роботи або психологом, знижує бар'єр звернення по допомогу, особливо для осіб із підвищеним рівнем тривожності, соціальної ізоляції чи недовіри до традиційних інституцій.

Цифрові діагностичні технології дають змогу здійснювати моніторинг психоемоційного стану підлітків, виявляти прояви агресії, тривожності, депресивних тенденцій, схильності до адиктивної або делінквентної поведінки. Використання електронних опитувальників, скринінгових тестів, аналітики поведінкових патернів у цифровому середовищі сприяє ранньому втручанню та побудові індивідуальних профілактичних програм. Водночас важливим є дотримання етичних норм, принципів конфіденційності та захисту персональних даних, що становить невід'ємну умову ефективної соціальної роботи у цифровому середовищі [22].

Окремого значення набувають освітньо-профілактичні цифрові програми, спрямовані на формування соціальних і життєвих компетентностей підлітків. Інтерактивні курси, тренінгові платформи, серйозні ігри та симуляції дозволяють у доступній формі моделювати складні життєві ситуації, навчати конструктивних способів розв'язання конфліктів, розвитку відповідальності за власну поведінку. Такі технології сприяють підвищенню мотивації до участі у профілактичних заходах, активізують рефлексивні процеси та сприяють внутрішній інтеріоризації соціальних норм.

Поряд із цифровими інструментами важливе місце у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою посідають терапевтичні технології, зокрема арт-терапія, кінезіотерапія та музикотерапія. Їх застосування ґрунтується на гуманістичних і діяльнісних підходах, що розглядають підлітка як активного суб'єкта власного розвитку, здатного до самовираження, творчості

та позитивних змін [13].

Арт-терапія у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою виступає ефективним засобом корекції емоційних порушень, зниження рівня агресії та внутрішньої напруги, розвитку самосвідомості та адекватної самооцінки. Вона передбачає використання різних видів образотворчої діяльності – малювання, живопису, колажування, ліплення – як символічних форм вираження внутрішніх переживань підлітка. Технології арт-терапії посідають важливе місце в системі психолого-педагогічної та соціальної корекції девіантної поведінки підлітків, оскільки ґрунтуються на використанні творчої діяльності як засобу емоційного самовираження, самопізнання та конструктивної соціалізації особистості. Їх ефективність зумовлена віковими особливостями підлітків, для яких характерні підвищена емоційність, нестійкість самооцінки, внутрішні конфлікти та труднощі вербалізації переживань [16].

Через творчий процес відбувається опосередковане усвідомлення конфліктів, травматичного досвіду, страхів і фрустрацій, що часто лежать в основі девіантної поведінки. У контексті соціальної роботи арт-терапія виконує не лише корекційну, а й профілактичну функцію, оскільки сприяє формуванню конструктивних способів емоційного реагування, розвитку емпатії, комунікативних навичок та здатності до саморегуляції. Групові арт-терапевтичні заняття створюють умови для безпечної соціальної взаємодії, прийняття іншого, формування досвіду співпраці та зниження соціальної ізольованості підлітків [12].

Арт-терапія у корекції девіантної поведінки розглядається як комплекс психокорекційних технологій, що використовують різні види мистецтва (образотворче мистецтво, музику, рух, драматизацію, казку, колаж тощо) з метою зниження рівня агресивності, тривожності, імпульсивності, формування навичок саморегуляції та соціально прийнятних моделей поведінки. На відміну від суто вербальних методів впливу, арт-терапевтичні технології створюють безпечний символічний простір, у якому підліток може опосередковано

відреагувати негативні емоції та конфліктні переживання.

Однією з провідних арт-терапевтичних технологій є образотворча терапія (ізотерапія), що передбачає використання малювання, ліплення, аплікації, роботи з кольором і формою. У процесі творчої діяльності підліток отримує можливість виразити агресію, страх, протест або почуття самотності у соціально прийнятній формі. Аналіз продуктів творчості дозволяє фахівцеві діагностувати внутрішні конфлікти, рівень емоційної напруги та особливості самосприйняття, а також сприяти поступовій трансформації деструктивних переживань у конструктивні образи [15].

Кінезіотерапія як технологія соціально-психологічного впливу ґрунтується на використанні рухової активності для гармонізації психофізичного стану особистості. Для підлітків з девіантною поведінкою характерними є підвищений рівень психомоторної напруги, імпульсивність, труднощі самоконтролю, що зумовлює доцільність включення рухових практик у профілактичні та корекційні програми. Кінезіотерапія сприяє зниженню рівня агресії, формуванню навичок тілесної усвідомленості, розвитку здатності до регуляції емоцій через рух.

Кінезіотерапія як технологія психолого-педагогічної корекції девіантної поведінки підлітків ґрунтується на використанні цілеспрямованої рухової активності з метою гармонізації психофізичного стану особистості, розвитку саморегуляції та формування соціально прийнятних форм поведінки. Її застосування зумовлене тісним взаємозв’язком між руховою, емоційною та когнітивною сферами підлітка, а також особливостями вікового розвитку, що характеризується підвищеною потребою в руховій активності та емоційному розрядженні [18].

У науковому контексті кінезіотерапія розглядається як комплекс корекційно-реабілітаційних технологій, що включають спеціально підібрані фізичні вправи, рухові ігри, елементи тілесно орієнтованої терапії, релаксаційні та координаційні техніки. Основною метою кінезіотерапевтичного впливу у роботі з підлітками з девіантною поведінкою є зниження рівня психоемоційної

напруги, агресивності, імпульсивності, а також формування навичок самоконтролю та відповідального ставлення до власної поведінки [17].

Важливим механізмом корекційного впливу кінезіотерапії є тілесне усвідомлення, що передбачає розвиток здатності підлітка відчувати власне тіло, розпізнавати сигнали напруження і розслаблення, співвідносити фізичні стани з емоційними переживаннями. Через систематичне виконання рухових вправ відбувається поступове зниження внутрішньої напруги, стабілізація емоційного стану та підвищення толерантності до фрустрації, що є важливим чинником профілактики девіантних проявів.

Значний корекційний потенціал мають рухові ігри та групові форми кінезіотерапії, які сприяють розвитку соціальних навичок, здатності до співпраці, дотримання правил і прийняття соціальних норм. У процесі спільної рухової діяльності підлітки засвоюють конструктивні способи взаємодії, навчаються контролювати імпульсивні реакції та спрямовувати енергію у соціально схвалювані види активності. Це особливо актуально для підлітків з агресивними та опозиційними формами девіантної поведінки [26].

Кінезіотерапевтичні технології також включають релаксаційні та дихальні вправи, спрямовані на регуляцію вегетативних процесів і зниження рівня тривожності. Поєднання активних і заспокійливих рухів дозволяє досягти балансу між збудженням і гальмуванням нервової системи, що позитивно впливає на поведінкову стабільність підлітків. Регулярне використання таких технік формує навички саморегуляції, які можуть бути перенесені у повсякденні життєві ситуації.

У цілому кінезіотерапія у корекції девіантної поведінки підлітків виступає ефективною інноваційною технологією, що забезпечує комплексний вплив на психоемоційний і поведінковий розвиток особистості. Її результативність значно зростає за умови інтеграції з іншими психолого-педагогічними та соціальними технологіями, систематичності занять і врахування індивідуальних, вікових та психофізіологічних особливостей підлітків [24].

У соціальній роботі з підлітками кінезіотерапевтичні методи можуть реалізовуватися у формі психогімнастики, тілесно-орієнтованих вправ, елементів танцювально-рухової терапії. Вони сприяють відновленню позитивного контакту підлітка з власним тілом, формуванню почуття безпеки та контролю, що є важливими передумовами подолання деструктивних форм поведінки. Крім того, групові рухові заняття виконують соціалізувальну функцію, сприяючи формуванню навичок взаємодії та прийняття соціальних правил.

Музикотерапія як напрям терапевтичної роботи ґрунтується на впливі музики на емоційний, когнітивний та поведінковий рівні особистості. У роботі з підлітками з девіантною поведінкою музика використовується як засіб емоційної регуляції, зниження тривожності, агресії, а також як ресурс для самовираження та формування позитивної ідентичності. Активні та рецептивні форми музикотерапії дозволяють підліткам проживати складні емоційні стани у безпечному символічному просторі [35].

Музикотерапія відіграє суттєву роль у системі психолого-педагогічної корекції девіантної поведінки підлітків, оскільки є ефективним засобом впливу на емоційно-вольову, когнітивну та поведінкову сфери особистості. Її значущість зумовлена універсальністю музики як невербального каналу комунікації, що дозволяє працювати з внутрішніми переживаннями підлітків, які часто не усвідомлюються або важко вербалізуються.

У науковому вимірі музикотерапія розглядається як спеціально організований корекційний процес, у межах якого музичні засоби (слухання музики, ритмічні вправи, вокалізація, інструментальна імпровізація) використовуються з метою нормалізації психоемоційного стану та корекції поведінкових відхилень. Вплив музики на центральну нервову систему сприяє регуляції емоційних реакцій, зниженню рівня тривожності, агресивності та внутрішньої напруги, що є типовими проявами девіантної поведінки у підлітковому віці [25].

Важливою функцією музикотерапії є забезпечення емоційного

розрядження та безпечного вираження негативних почуттів. Через ритм, темп і динаміку музики підлітки отримують можливість символічно відреагувати агресію, фрустрацію або протест, не вдаючись до деструктивних форм поведінки. Такий механізм сприяє поступовому формуванню навичок емоційної саморегуляції та контролю імпульсивних реакцій.

Музикотерапія також відіграє значну роль у розвитку соціальних компетентностей підлітків з девіантною поведінкою. Групові форми музичної діяльності стимулюють комунікативну активність, здатність до співпраці, емпатії та взаємної підтримки. Спільне музикування або ритмічні вправи формують відчуття належності до групи, знижують рівень соціальної ізоляції та сприяють інтеграції підлітків у позитивне соціальне середовище [7].

Крім того, музикотерапія виконує пізнавальну та рефлексивну функції, оскільки сприяє усвідомленню підлітками власних емоційних станів і поведінкових реакцій. Обговорення музичних вражень у поєднанні з психолого-педагогічним супроводом дозволяє встановити зв’язок між емоціями, думками та діями, що є важливою умовою корекції девіантної поведінки. У результаті підлітки поступово засвоюють конструктивні способи реагування на стресові та конфліктні ситуації.

Таким чином, музикотерапія виступає важливим корекційним ресурсом у роботі з підлітками з девіантною поведінкою, забезпечуючи комплексний вплив на особистісний розвиток, емоційну стабільність і соціалізацію. Її ефективність зростає за умови систематичного застосування, інтеграції з іншими корекційно-розвивальними технологіями та врахування індивідуальних і вікових особливостей підлітків.

Соціально-педагогічний потенціал музикотерапії полягає у її здатності об’єднувати підлітків, створювати атмосферу прийняття та підтримки, стимулювати розвиток комунікативних умінь. Колективне музикування, вокальні та ритмічні вправи сприяють формуванню почуття приналежності до групи, що є особливо важливим для підлітків із досвідом соціального відчуження або конфліктних стосунків із соціальним оточенням.

Інтеграція цифрових технологій з арт-терапією, кінезіотерапією та музикотерапією відкриває нові можливості для профілактики девіантної поведінки. Використання цифрових інструментів для фіксації результатів терапевтичної роботи, створення цифрових арт-проєктів, онлайн-платформ для музичної та рухової творчості сприяє підвищенню мотивації підлітків та розширює простір їх самореалізації. Такий комплексний підхід забезпечує цілісність профілактичного впливу, поєднуючи когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти розвитку особистості [2].

Отже, цифрові технології та терапевтичні методи у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою виступають взаємодоповнювальними інструментами, що дозволяють підвищити ефективність профілактичних програм, забезпечити індивідуалізацію допомоги та сприяти сталим позитивним змінам у поведінці та соціальному функціонуванні підлітків.

Подальше розкриття даної проблематики потребує поглибленого аналізу організаційно-методичних засад упровадження цифрових і терапевтичних технологій у практику соціальної роботи з підлітками, а також визначення умов їх ефективного застосування у профілактиці девіантної поведінки.

Важливою умовою результативності цифрових технологій у профілактичній діяльності є професійна готовність фахівців соціальної сфери до роботи у цифровому середовищі. Соціальний працівник або соціальний педагог повинен володіти не лише базовими навичками користування інформаційно-комунікаційними технологіями, але й розумінням психологічних механізмів впливу цифрового контенту на підліткову аудиторію. Це передбачає здатність критично оцінювати цифрові ресурси, адаптувати їх до вікових та індивідуальних особливостей клієнтів, а також інтегрувати цифрові інструменти у комплексні програми соціально-педагогічної профілактики.

Організація профілактичної роботи з використанням цифрових технологій потребує створення безпечного та підтримувального онлайн-середовища. Для підлітків із девіантною поведінкою особливо важливою є наявність чітких правил взаємодії, етичних норм комунікації та механізмів

модерації, що запобігають кібербулінгу, деструктивному контенту та повторній віктимізації. У цьому контексті соціальна робота набуває рис медіаосвітньої діяльності, спрямованої на формування цифрової культури та відповідальної поведінки у віртуальному просторі [15].

Значний профілактичний потенціал мають цифрові програми, орієнтовані на розвиток навичок емоційної саморегуляції та стресостійкості підлітків. Мобільні застосунки, онлайн-тренінги, відеоматеріали з елементами психологічної освіти сприяють усвідомленню підлітками власних емоційних станів, навчають конструктивних способів подолання напруження та агресії. Такі ресурси можуть ефективно доповнювати очну соціально-педагогічну роботу, забезпечуючи її безперервність і доступність.

Окремої уваги заслуговує питання використання соціальних мереж як інструменту профілактики девіантної поведінки. З одного боку, соціальні мережі можуть виступати фактором ризику, сприяючи поширенню девіантних зразків поведінки, з іншого – за умови професійного супроводу вони стають потужним каналом позитивного впливу. Створення тематичних спільнот, інформаційно-просвітницьких сторінок, онлайн-груп підтримки дозволяє формувати у підлітків відчуття залученості, соціальної підтримки та позитивної ідентифікації [19].

Поглиблюючи аналіз арт-терапевтичних технологій, слід зазначити, що їх ефективність у роботі з підлітками з девіантною поведінкою значною мірою зумовлена можливістю опосередкованого впливу на особистість без прямого тиску та моралізування. Арт-терапія створює простір психологічної безпеки, у якому підліток може експериментувати з образами, символами та формами, поступово усвідомлюючи власні переживання і внутрішні конфлікти. Це особливо важливо для осіб із низьким рівнем довіри до дорослих та соціальних інституцій.

Методичний арсенал арт-терапії у соціальній роботі є надзвичайно різноманітним і може включати ізотерапію, казкотерапію, фототерапію, медіа-арт та цифрову арт-терапію.

2.2. Коучингові технології та методи соціального наставництва, технології медіації та відновного правосуддя. Використання ігрових, тренінгових і VR/AR-технологій у роботі з підлітками групи ризику

Коучингові технології в соціальній роботі з підлітками групи ризику розглядаються як методологія цілеспрямованого розвитку особистісних компетентностей та формування навичок саморегуляції. Коучинг у соціальному контексті передбачає організацію процесу взаємодії між фахівцем та підлітком на принципах партнерства, активного слухання та відкритого діалогу, що дозволяє підлітку усвідомити власні ресурси, мотивацію і можливі шляхи поведінкових змін [14].

Наукові дослідження свідчать, що застосування коучингових технологій сприяє підвищенню рівня відповідальності, розвитку навичок самоконтролю та критичного мислення, а також формує здатність до постановки конкретних, реалістичних цілей і стратегій їх досягнення. Основні методи коучингу включають: постановку цілей (goal setting), моделювання поведінкових стратегій, рефлексивні бесіди, техніки мотиваційного стимулювання та активізацію внутрішніх ресурсів особистості. У роботі з підлітками групи ризику коучинг часто поєднується з арт-, руховими та ігровими технологіями для підвищення ефективності та залученості учасників [17].

Соціальне наставництво передбачає створення підтримуючого та безпечного середовища, у якому підліток має регулярний контакт із більш досвідченим наставником. У науковому розумінні наставництво виступає формою персоніфікованого навчання та соціальної підтримки, що спрямована не лише на корекцію девіантної поведінки, а й на розвиток соціальних компетентностей, навичок саморегуляції та підвищення адаптаційного потенціалу підлітка. Наставник виконує різнопланові функції, серед яких моделювання соціально прийнятної поведінки через власний приклад, надання порад і рекомендацій щодо вирішення конкретних життєвих та соціальних ситуацій, підтримка підлітка у конфліктних ситуаціях і залучення його до

конструктивної діяльності та соціально значущих проєктів [5].

Практичні дослідження підтверджують високу ефективність наставництва для підлітків із девіантними проявами, адже постійний контакт із авторитетною фігурою формує позитивні установки та сприяє розвитку соціальних навичок, зокрема здатності до співпраці, емпатії та конструктивного вирішення конфліктів. Соціальне наставництво дозволяє підлітку усвідомити наслідки власної поведінки, підвищити рівень самоконтролю та відповідальності, а також сформувати відчуття належності до соціальної групи та власної цінності у спільноті. Воно створює умови для безпечного випробування нових моделей поведінки та формування адаптивних стратегій взаємодії з однолітками й дорослими.

Методи наставництва включають індивідуальні консультації, під час яких наставник аналізує з підлітком його поведінку, допомагає розпізнати проблеми та розробити оптимальні стратегії їх подолання. Також використовуються методики спільного планування діяльності, де підліток разом із наставником визначає коротко- та довгострокові цілі, складає план їх досягнення та аналізує необхідні ресурси і можливі перешкоди. Наставник організовує участь підлітка у соціально значущих проєктах, таких як волонтерські акції, культурні або освітні ініціативи, що дозволяє відчути власну соціальну цінність та розвинути громадську відповідальність. Важливою складовою є контроль та підтримка під час реалізації поставлених завдань, яка здійснюється через регулярні зустрічі, аналіз прогресу та мотивацію підлітка до конструктивної поведінки [13].

Сучасні підходи до наставництва передбачають інтеграцію з коучинговими методиками, ігровими та VR/AR-технологіями. Використання ігрових симуляцій дозволяє підлітку відпрацьовувати навички комунікації та вирішення конфліктів у безпечному середовищі, а VR-сценарії дають можливість прожити соціальні ситуації у віртуальному просторі та отримати аналіз власних реакцій. Поєднання наставництва з коучингом забезпечує не лише підтримку та моделювання поведінки, а й розвиток автономності підлітка у прийнятті рішень, плануванні дій та усвідомленні наслідків власних вчинків.

Дослідження показують, що підлітки, які брали участь у наставницьких програмах протягом шести–дванадцяти місяців, демонструють помітне зниження конфліктності, покращення академічної мотивації, розвиток навичок комунікації та співпраці, а також зменшення ризику участі в правопорушеннях у порівнянні з тими, хто не мав подібної підтримки. Соціальне наставництво виступає не лише ефективним інструментом корекції девіантної поведінки, а й фундаментальною основою для формування позитивної соціальної адаптації та розвитку життєвих компетенцій підлітка [18].

Медіація та відновне правосуддя є сучасними та ефективними інструментами корекції девіантної поведінки підлітків і профілактики повторних правопорушень. Вони ґрунтуються на гуманістичних підходах до вирішення конфліктів та мають на меті не покарання, а відновлення порушених соціальних зв’язків та формування відповідальної поведінки.

Медіація реалізується через створення безпечного та нейтрального середовища для обговорення конфліктних ситуацій, де підлітки залучаються до процесу пошуку спільного рішення на основі принципів добровільності, рівності сторін і неупередженості. Особливу увагу у роботі з підлітками приділяють розвитку комунікативних навичок, умінню висловлювати власні потреби та почуття без агресії, а також здатності слухати й розуміти позицію іншого. У практичній площині застосовуються такі методи, як фасилітація діалогів, структуровані групові обговорення, рольові ігри, моделювання конфліктних ситуацій і побудова системи взаємних зобов’язань. Ці техніки сприяють формуванню у підлітків усвідомленої відповідальності за свої дії та розвитку навичок ефективного вирішення конфліктів [16].

Відновне правосуддя акцентує увагу на соціальному відновленні після вчиненого правопорушення. Цей підхід передбачає не лише усвідомлення підлітком наслідків свого вчинку, а й активне залучення постраждалих осіб до процесу примирення. У практиці відновного правосуддя використовуються індивідуальні та групові зустрічі, медіаційні кола, програми відшкодування шкоди та соціально корисні проєкти. Наукові дослідження підтверджують, що

застосування цих практик у підліткових групах значно знижує ризик рецидиву, формує емпатію, соціальну відповідальність та навички мирного вирішення конфліктів. Крім того, відновне правосуддя сприяє позитивній соціалізації, зменшенню психологічної напруги у спільноті та формуванню у підлітків усвідомлення наслідків власної поведінки для оточуючих [5].

Таким чином, інтеграція технологій медіації та відновного правосуддя у соціально-педагогічну практику є перспективним напрямом роботи з підлітками девіантної поведінки, оскільки поєднує превентивний та корекційний підходи, стимулює розвиток емоційно-соціальних компетентностей і сприяє формуванню відповідальної, соціально адаптованої особистості.

Ігрові та тренінгові методики у соціальній роботі з підлітками групи ризику є ефективним засобом інтерактивного навчання, розвитку соціальних, емоційних та когнітивних компетентностей, а також профілактики девіантної поведінки. Ігрові методики передбачають моделювання реальних або умовних життєвих ситуацій, що дає можливість підліткам безпечним способом досліджувати наслідки власних дій, експериментувати з різними стратегіями поведінки та отримувати миттєвий зворотний зв’язок. Такий підхід дозволяє формувати критичне мислення, аналізувати помилки, розвивати здатність до саморефлексії та прийняття відповідальних рішень у майбутньому. Особливу роль відіграють рольові ігри, симуляції конфліктних ситуацій, ігри на розвиток емпатії та командної взаємодії, що стимулюють активне включення підлітків у процес навчання та соціалізації [24].

Тренінгові технології базуються на серії структурованих вправ, спрямованих на систематичний розвиток ключових компетентностей. До таких компетентностей належать комунікативні навички, вміння ефективно вирішувати конфлікти, емоційна саморегуляція, розвиток лідерських якостей та формування позитивної самооцінки. Особливо високою ефективністю відзначаються групові тренінги, де учасники взаємодіють у колективі, аналізують власну поведінку, отримують конструктивний зворотний зв’язок від

фахівця та підтримку від однолітків. Цей процес сприяє формуванню соціально прийнятної поведінки, зміцненню довіри у групі та розвитку навичок спільної роботи [13].

Ігрові та тренінгові методики також забезпечують мотиваційний аспект навчання, підвищують інтерес підлітків до активної участі у соціально-педагогічних програмах, зменшують психологічну напругу та сприяють адаптації до соціальних норм. Використання комбінації ігрових та тренінгових технологій дозволяє фахівцям досягати комплексного впливу на психосоціальний розвиток підлітків, формуючи у них здатність до саморегуляції, усвідомлення наслідків власної поведінки та відповідальності за свої вчинки [5].

Таким чином, інтеграція ігрових та тренінгових технологій у практику соціальної роботи з підлітками групи ризику є високоефективним підходом, що поєднує навчальний, корекційний і превентивний ефекти, стимулює розвиток емоційно-соціальних компетентностей і сприяє соціальній адаптації молоді.

Віртуальна (VR) та доповнена (AR) реальність відкривають нові перспективи у психолого-педагогічній роботі з підлітками групи ризику, надаючи можливість створювати інноваційні форми навчання, розвитку та корекції поведінки. VR/AR-технології дозволяють моделювати безпечне середовище, у якому підлітки можуть практикувати соціальні взаємодії, відпрацьовувати стратегії вирішення конфліктів, навчатися контролювати агресивні імпульси та ефективно реагувати на стресові ситуації без ризику реальних негативних наслідків [9].

VR-тренінги забезпечують глибоке занурення у навчальні сценарії, що сприяє активному переживанню та усвідомленню наслідків власної поведінки. Наукові дослідження підтверджують, що використання VR-технологій підвищує мотивацію підлітків до участі у корекційних та соціально-розвивальних програмах, зменшує опір до навчання та стимулює розвиток когнітивних, емоційних і соціальних компетентностей. Наприклад, у віртуальних симуляціях підлітки можуть відпрацьовувати навички емпатії,

розвивати здатність до конструктивного діалогу, моделювати поведінку у конфліктних ситуаціях та аналізувати власні реакції [13].

Доповнена реальність (AR) дозволяє інтегрувати елементи гейміфікації у повсякденну діяльність підлітків, створюючи додаткові стимули для засвоєння соціально прийнятних моделей поведінки. AR-технології сприяють формуванню самостійності, відповідальності та навичок планування, оскільки підлітки виконують завдання у реальному середовищі з додатковими візуальними та інтерактивними елементами, що робить навчальний процес більш залученим і персоніфікованим.

Оптимальні результати корекційної та профілактичної роботи досягаються через інтеграцію VR/AR-технологій із традиційними психолого-педагогічними методами. Коучинг і наставництво забезпечують персоніфіковану підтримку та супровід підлітка; медіація та відновне правосуддя сприяють формуванню соціальної відповідальності та емпатії; ігрові та тренінгові технології дозволяють відпрацьовувати комунікативні й емоційні навички у колективі. VR/AR-сценарії доповнюють цей комплекс, надаючи можливість практикувати поведінкові моделі у безпечному, контрольованому та інтерактивному середовищі [18].

Таким чином, комплексне використання VR/AR-технологій у поєднанні з коучингом, медіацією, відновним правосуддям та ігрово-тренінговими методами забезпечує системний вплив на емоційно-вольову, когнітивну та соціально-поведінкову сфери підлітка. Такий інтегрований підхід знижує ризик рецидиву девіантної поведінки, сприяє розвитку навичок соціальної адаптації та підтримує ефективну інтеграцію молоді у суспільство.

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз сучасних підходів до профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків дозволяє констатувати, що інтеграція цифрових

технологій, терапевтичних методів та інноваційних соціально-педагогічних практик забезпечує високий потенціал для комплексного впливу на особистісний розвиток молоді. Цифрові інструменти, включно з онлайн-консультуванням, мобільними застосунками, інтерактивними платформами та діагностичними системами, сприяють ранньому виявленню ризиків девіацій, індивідуалізації профілактичної роботи та підвищенню доступності підтримки. Терапевтичні методи, зокрема арт-терапія, кінезіотерапія та музикотерапія, створюють безпечний простір для емоційного самовираження, розвитку саморегуляції, зниження агресивності та формування просоціальних навичок.

Коучингові технології та соціальне наставництво сприяють усвідомленню підлітками власних ресурсів і мотивації, формуванню навичок самоконтролю, критичного мислення та відповідальної поведінки. Методи медіації та відновного правосуддя ефективні у вирішенні конфліктів, відновленні соціальних зв’язків та зменшенні ризику рецидиву девіантної поведінки. Використання ігрових та тренінгових технологій, а також VR/AR-сценаріїв забезпечує інтерактивне навчання, моделювання соціальних ситуацій та практикування конструктивних стратегій поведінки у безпечному середовищі.

Комплексний підхід, що поєднує цифрові ресурси, терапевтичні методи, коучинг, наставництво та інноваційні VR/AR-технології, дозволяє здійснювати системний вплив на когнітивну, емоційну та соціально-поведінкову сфери підлітка, підвищує ефективність профілактичних та корекційних програм, сприяє формуванню соціально адаптованої, відповідальної та емоційно стабільної особистості. Надалі важливим завданням є подальше вдосконалення методичних засад інтеграції цих технологій у практику соціальної роботи, забезпечення професійної підготовки фахівців та створення безпечного цифрового середовища для реалізації профілактичних заходів.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕВІАНТАМИ

3.1. Аналіз досвіду соціальних служб та центрів реабілітації

У сучасних умовах трансформації соціального простору, загострення соціальних ризиків та посилення дезадаптаційних процесів у підлітковому середовищі проблема девіантної поведінки неповнолітніх набуває особливої актуальності. Підлітки з проявами девіантної поведінки становлять одну з найбільш уразливих соціальних груп, що потребує комплексної соціально-педагогічної, психологічної та реабілітаційної підтримки. У цьому контексті провідну роль відіграють соціальні служби та центри реабілітації, які забезпечують системний вплив на процеси корекції, ресоціалізації та соціальної інтеграції таких підлітків [4].

Соціальні служби та реабілітаційні центри виступають базовими суб’єктами реалізації державної та регіональної соціальної політики у сфері профілактики девіантної поведінки. Їх діяльність спрямована на виявлення причин і факторів девіацій, розроблення індивідуальних програм соціальної роботи, впровадження інноваційних технологій корекційно-виховного впливу та формування у підлітків соціально прийнятних моделей поведінки.

Особливістю сучасного етапу розвитку соціальної роботи є поступовий перехід від репресивно-контрольних підходів до гуманістично орієнтованих моделей, що базуються на повазі до особистості підлітка, врахуванні його потреб, інтересів і внутрішніх ресурсів. У цьому процесі інноваційні технології виступають важливим інструментом підвищення ефективності соціальної роботи з підлітками девіантної поведінки [10].

Методологічною основою використання інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками девіантної поведінки є поєднання системного,

діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів. Системний підхід дозволяє розглядати підліткову девіантність як результат взаємодії індивідуальних, сімейних, соціальних та культурних чинників. Діяльнісний підхід спрямований на активізацію суб'єктної позиції підлітка, залучення його до соціально значущої діяльності та формування відповідальності за власні вчинки. Особистісно орієнтований підхід забезпечує індивідуалізацію соціальної роботи, врахування вікових, психологічних та соціальних особливостей підлітків. Компетентнісний підхід спрямований на розвиток соціальних, комунікативних, емоційно-вольових та життєвих компетентностей, необхідних для успішної соціалізації [17].

Інноваційні технології в соціальній роботі з підлітками девіантної поведінки розглядаються як сукупність нових або модернізованих методів, форм і засобів впливу, що забезпечують більш високий рівень результативності порівняно з традиційними підходами. Аналіз практики діяльності соціальних служб свідчить, що інноваційні технології використовуються у таких ключових напрямах роботи з підлітками девіантної поведінки: профілактичному, корекційному, реабілітаційному та ресоціалізаційному [19].

У профілактичній роботі інноваційні технології спрямовані на раннє виявлення схильності до девіантної поведінки, формування навичок саморегуляції, розвитку критичного мислення та відповідальної поведінки. Корекційний напрям передбачає використання психологічних, педагогічних і соціальних технологій, спрямованих на зміну деструктивних моделей поведінки. Реабілітаційний і ресоціалізаційний напрями орієнтовані на відновлення соціальних зв'язків підлітків, їх інтеграцію у соціальне середовище та формування позитивного життєвого сценарію.

Центри реабілітації мають значний практичний досвід використання інноваційних технологій у роботі з підлітками девіантної поведінки. У їх діяльності широко застосовуються програми комплексної соціально-психологічної реабілітації, що поєднують індивідуальну та групову роботу, сімейне консультування, тренінгові заняття та соціальний супровід. Серед

інноваційних технологій, які довели свою ефективність, особливе місце займають арт-терапевтичні методи, музикотерапія, кінезіотерапія, ігрові та тренінгові технології, когнітивно-поведінкові інтервенції. Вони сприяють зниженню рівня агресії, тривожності, імпульсивності, розвитку емоційної саморегуляції та позитивної самооцінки [27].

Важливим компонентом інноваційної діяльності соціальних служб є впровадження цифрових технологій. Онлайн-консультування, використання мобільних застосунків для психологічної підтримки, інтерактивні освітні платформи та соціальні мережі дозволяють розширити доступ підлітків до соціальних послуг та підвищити мотивацію до участі у корекційних програмах. Цифрові технології сприяють формуванню у підлітків навичок безпечної поведінки в інформаційному просторі, розвитку медіаграмотності та відповідального ставлення до власної цифрової активності [25].

Зарубіжний досвід свідчить про широке використання доказових практик соціальної роботи, програм відновного правосуддя, менторських та коучингових технологій. У багатьох країнах успішно функціонують мультидисциплінарні команди, які забезпечують комплексний супровід підлітків девіантної поведінки. Адаптація зарубіжного досвіду до вітчизняних умов дозволяє підвищити якість соціальних послуг та ефективність реабілітаційних програм.

Попри позитивні результати, процес впровадження інноваційних технологій супроводжується низкою проблем, серед яких недостатній рівень фінансування, кадровий дефіцит, обмежена матеріально-технічна база та потреба у підвищенні кваліфікації фахівців. Перспективи розвитку пов’язані з удосконаленням нормативно-правової бази, розширенням міжвідомчої взаємодії, впровадженням цифрових інструментів соціальної роботи та розвитком партнерства з громадськими організаціями [34].

Отже, аналіз досвіду соціальних служб та центрів реабілітації засвідчує, що використання інноваційних технологій є ефективним засобом соціальної роботи з підлітками девіантної поведінки. Інтеграція сучасних методів і

технологій сприяє підвищенню результативності корекційно-реабілітаційної роботи, формуванню соціально прийнятних моделей поведінки та успішній соціальній інтеграції підлітків.

3.2. Опис та обґрунтування авторської методики роботи з підлітками-девіантами

Розроблення авторської методики соціальної роботи з підлітками з девіантною поведінкою зумовлене необхідністю підвищення ефективності профілактично-корекційного впливу в умовах ускладнення соціального середовища, посилення соціальної напруженості, трансформації ціннісних орієнтацій молоді та зростання поширеності різних форм девіантної поведінки, зокрема агресивної, делінквентної, адиктивної та асоціальної. Сучасна практика діяльності соціальних служб і центрів реабілітації переконливо засвідчує, що застосування переважно традиційних, директивних або формалізованих методів роботи не завжди забезпечує стійкий позитивний результат, оскільки вони часто не враховують індивідуальних психологічних особливостей підлітків, специфіки їх життєвого досвіду, сімейного контексту та рівня сформованості соціальних компетентностей. Саме тому актуалізується потреба у впровадженні комплексних, інноваційних та особистісно орієнтованих методик, здатних забезпечити глибокий корекційний і реабілітаційний вплив [31].

Авторська методика соціальної роботи з підлітками-девіантами базується на інтеграції соціально-педагогічних, психологічних і реабілітаційних підходів та орієнтована на формування у підлітків соціально прийнятних моделей поведінки, розвиток здатності до емоційної саморегуляції, усвідомлення наслідків власних вчинків, підвищення рівня соціальної відповідальності та сприяння успішній ресоціалізації. Концептуально методика ґрунтується на гуманістичній парадигмі соціальної роботи, відповідно до якої підліток розглядається не як об’єкт корекційного впливу, а як активний суб’єкт власного

розвитку, здатний до самозмін і прийняття відповідальних рішень за умови створення підтримувального соціального середовища [21].

Метою авторської методики є корекція проявів девіантної поведінки у підлітків шляхом використання інноваційних технологій соціальної роботи та створення умов для їх позитивної соціалізації й особистісного зростання. Реалізація цієї мети передбачає не лише зниження інтенсивності негативних поведінкових проявів, але й формування у підлітків позитивних життєвих орієнтацій, навичок конструктивної взаємодії з соціальним оточенням та здатності до саморефлексії.

У межах авторської методики особлива увага приділяється виявленню індивідуальних і соціальних чинників девіантної поведінки, серед яких дисфункційні сімейні стосунки, дефіцит емоційної підтримки, негативний вплив референтної групи, шкільна дезадаптація, низький рівень самоконтролю та сформованості моральних норм. Наприклад, у процесі соціальної діагностики може бути встановлено, що агресивна поведінка підлітка є реакцією на тривалий емоційний тиск у сім’ї або досвід насильства, що зумовлює необхідність застосування не каральних, а підтримувально-корекційних заходів [5].

Авторська методика має чітку поетапну структуру та реалізується у межах соціальних служб або центрів реабілітації. Діагностичний етап передбачає комплексне вивчення особистісних, психологічних і соціальних особливостей підлітків з девіантною поведінкою шляхом використання методів соціальної діагностики, спостереження, індивідуальних бесід, анкетування та психологічного тестування. Наприклад, застосування методик визначення рівня агресивності, тривожності, імпульсивності або соціальної адаптованості дозволяє не лише зафіксувати проблемні зони, але й спланувати індивідуальну траєкторію корекційної роботи [13].

Корекційно-розвивальний етап є центральним у реалізації методики та передбачає систематичне використання інноваційних технологій соціальної роботи. Зокрема, ефективною є інтеграція елементів когнітивно-поведінкової

корекції, спрямованої на усвідомлення підлітками власних деструктивних установок і заміну їх на конструктивні поведінкові стратегії. Наприклад, у межах тренінгових занять підлітки аналізують типові конфліктні ситуації та навчаються альтернативних способів реагування без агресії чи порушення соціальних норм [17].

На початковому етапі реалізації тренінгового циклу в межах упровадження інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою особлива увага була зосереджена на спільному визначенні групових принципів та норм взаємодії. Більшість із них ґрунтувалися на загальновизнаних підходах, характерних для психотерапевтичних і соціально-психологічних тренінгів, проте були модифіковані відповідно до завдань експериментальної соціально-педагогічної роботи з девіантними підлітками.

Першим базовим положенням виступав принцип «тут і тепер», який передбачав орієнтацію учасників на аналіз і обговорення актуальних переживань, емоційних реакцій та думок, що виникали під час розгляду змодельованих соціально-педагогічних ситуацій або виконання рольових завдань. Застосування цього принципу сприяло розвитку в майбутніх фахівців навичок рефлексії та самоаналізу, необхідних для ефективного прийняття професійних рішень серед підлітків девіантної групи [11].

Важливе значення мав принцип відкритості та психологічної розкутості. На початкових заняттях він сприймався учасниками переважно формально, однак у процесі подальшої роботи його практична цінність була усвідомлена кожним членом групи. Щира поведінка та вільне висловлення власних позицій створювали умови для особистісного саморозкриття, аналізу реакцій оточення та прогнозування можливого впливу професійних дій соціального працівника на поведінку підлітка з девіантними проявами.

Не менш значущим став принцип «Я-висловлювань», який передбачав формулювання думок через власні переживання та оцінки («я відчуваю», «я вважаю», «мені здається» тощо). Реалізація цього підходу сприяла формуванню

відповідальності за власні емоції та дії, розвитку професійної самосвідомості, а також умінню прогнозувати наслідки втручання у складні поведінкові ситуації. Набуті навички в подальшому підвищували ефективність комунікації з підлітками з девіантною поведінкою та дозволяли коректно висловлювати оцінки їхніх вчинків [18].

Принцип активності визначався специфікою тренінгових технологій, що передбачали залучення учасників до виконання вправ у змодельованих соціально-педагогічних ситуаціях, рольових ігор, професійних кейсів, а також спостереження й аналізу поведінки інших учасників. Активна участь у таких формах роботи стимулювала розвиток професійних умінь і навичок, а також підвищувала готовність до практичної діяльності у сфері соціальної роботи з підлітками девіантної групи.

Обов’язковим елементом тренінгової взаємодії був принцип конфіденційності, який передбачав нерозголошення інформації, що стосувалася особистих переживань учасників, аналізу професійних випадків та особливостей взаємодії з конкретними підлітками з девіантною поведінкою. Дотримання цього принципу забезпечувало атмосферу довіри, психологічної безпеки та взаємоповаги, а також формувало у майбутніх фахівців відповідальне ставлення до етичних норм соціальної роботи під час взаємодії з вихованцями та представниками освітніх і соціальних інституцій [23].

У процесі групової роботи також регламентувалися питання міжособистісного спілкування: звернення між учасниками відбувалося на ім’я незалежно від соціального статусу чи професійного досвіду; визнавалося право кожного припинити обговорення власної проблеми у будь-який момент; заборонялася образлива критика при збереженні права на вільне висловлення власної думки.

Особливе місце у структурі тренінгової роботи займав принцип діалогізації взаємодії, що передбачав рівноправне, партнерське спілкування та постійний обмін зворотним зв’язком. Реалізація цього принципу сприяла формуванню навичок конструктивної комунікації, необхідних для ефективного

використання інноваційних технологій у роботі з підлітками з девіантною поведінкою [27].

Крім того, у межах тренінгової програми застосовувалися такі механізми, як систематична самодіагностика з метою розвитку самопізнання та професійного самовдосконалення; оптимізація групової динаміки через аналіз психологічного стану окремих учасників і групи загалом; гармонізація емоційної та інтелектуальної сфер шляхом поєднання емоційної залученості з постійною рефлексією власних переживань.

Досвід проведення тренінгових занять показав, що запроваджені принципи доцільно декларувати та підтримувати вже на початковому етапі роботи. Хоча на перших заняттях їх дотримання має переважно формальний характер, уже після кількох зустрічей учасники починають усвідомлювати їхню значущість, а виконання правил стає внутрішньо вмотивованим, що створює специфічну атмосферу довіри та професійної співпраці, відмінну від традиційних форм навчання [18].

Важливе місце в авторській методиці посідають арт-терапевтичні технології, які дозволяють підліткам безпечно виражати емоції, знижувати рівень внутрішньої напруги та формувати позитивний образ «Я». Так, використання методів малюнкової терапії, колажування або ліплення дає змогу підліткам символічно відобразити власні переживання, страхи та конфлікти, що часто є недоступними для вербального вираження. Музикотерапія застосовується з метою стабілізації емоційного стану, зниження рівня агресії та формування позитивного настрою, тоді як кінезіотерапія сприяє корекції психоемоційних порушень через рухову активність, зняття м’язової напруги та розвиток навичок саморегуляції.

Реабілітаційний етап спрямований на відновлення порушених соціальних зв’язків і підвищення рівня соціальної адаптації підлітків. На цьому етапі важливу роль відіграє робота з сім’єю, зокрема проведення сімейних консультацій, спрямованих на покращення внутрішньосімейної комунікації, формування підтримувального середовища та підвищення батьківської

компетентності. Одночасно підлітки залучаються до соціально значущої діяльності, волонтерських ініціатив, творчих або спортивних проєктів, що сприяє формуванню позитивного соціального досвіду та відчуття власної значущості.

Суттєвим інноваційним компонентом авторської методики є використання цифрових технологій соціальної підтримки. Онлайн-консультування, інтерактивні освітні платформи, цифрові щоденники самоспостереження дозволяють підтримувати безперервний контакт із підлітками, підвищувати їх мотивацію до участі у програмі та формувати навички відповідальної поведінки в цифровому середовищі [29].

Підсумково-оцінювальний етап передбачає аналіз результативності реалізації методики шляхом повторної діагностики, порівняння динаміки змін у поведінці підлітків та оцінювання рівня сформованості соціальних і життєвих компетентностей. Практичне впровадження авторської методики засвідчує її ефективність у зниженні рівня проявів девіантної поведінки, підвищенні соціальної активності підлітків, покращенні їх комунікативних навичок та формуванні позитивної життєвої перспективи.

Розроблена авторська методика соціальної роботи з підлітками з девіантною поведінкою конкретизується у вигляді цілісної корекційно-реабілітаційної програми під назвою «Шлях до себе: програма соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків». Програма реалізується на базі соціальних служб або центрів соціально-психологічної реабілітації та розрахована на підлітків віком 13–17 років, які мають стійкі прояви девіантної поведінки, зокрема агресивність, конфліктність, схильність до порушення соціальних норм, адиктивні тенденції або труднощі соціальної адаптації [2].

Тривалість реалізації авторської програми становить у середньому 3–4 місяці та передбачає систематичну роботу у формі індивідуальних і групових занять з періодичністю 2–3 рази на тиждень. Така інтенсивність зумовлена необхідністю забезпечення стабільного корекційного впливу та поступового формування нових моделей поведінки. Групи формуються з урахуванням

вікової однорідності та подібності проблемних проявів, що сприяє створенню безпечного й підтримувального середовища.

На діагностичному етапі програми здійснюється первинне обстеження підлітків з метою визначення рівня вираженості девіантної поведінки, емоційного стану, особливостей міжособистісних взаємин і сімейного контексту. Застосовуються методики вивчення агресивності, тривожності, імпульсивності, соціальної адаптації, а також напівструктуровані інтерв'ю та аналіз життєвих ситуацій. Наприклад, у процесі бесіди з підлітком можуть виявлятися повторювані сценарії конфліктної поведінки, що надалі стають предметом корекційної роботи. На основі діагностичних результатів для кожного учасника програми розробляється індивідуальний план соціальної роботи [11].

Корекційно-розвивальний етап програми є найбільш змістовно насиченим і включає комплекс спеціально підібраних методик корекції девіантної поведінки. Одним із ключових напрямів є застосування когнітивно-поведінкових технік, спрямованих на усвідомлення підлітками зв'язку між думками, емоціями та поведінкою. У процесі занять підлітки аналізують конкретні життєві ситуації, що призводили до порушення соціальних норм, навчаються ідентифікувати автоматичні негативні думки та знаходити альтернативні, соціально прийнятні способи реагування. Наприклад, підліткам пропонується змоделювати конфліктну ситуацію зі шкільного життя та колективно обговорити різні варіанти її розв'язання без агресії [10].

Важливе місце в програмі займають арт-терапевтичні методики, які застосовуються з метою зниження емоційної напруги та розвитку навичок самовираження. У межах занять використовуються такі техніки, як «Мій внутрішній світ», «Образ мого гніву», «Я сьогодні і я в майбутньому». Через образотворчу діяльність підлітки отримують можливість символічно відреагувати складні емоційні переживання, що сприяє зменшенню внутрішніх конфліктів і формуванню позитивного образу себе.

Музикотерапевтичні елементи впроваджуються як засіб емоційної

стабілізації та зниження рівня агресивності. Підлітки залучаються до прослуховування музичних композицій із подальшим обговоренням емоційних станів, які вони викликають, або до створення власних музичних плейлистів, що допомагають регулювати настрій. Кінезіотерапевтичні вправи, у свою чергу, спрямовані на зняття м'язової напруги, розвиток тілесної усвідомленості та навичок самоконтролю через рух [27].

Значну роль у межах авторської методики відіграють тренінги соціальних і комунікативних навичок, під час яких підлітки навчаються конструктивного спілкування, вирішення конфліктів, відстоювання власних кордонів без порушення прав інших. Наприклад, у межах рольових ігор моделюються ситуації тиску з боку однолітків, що дозволяє підліткам відпрацювати навички відмови від асоціальної поведінки.

Реабілітаційний етап програми спрямований на відновлення та зміцнення соціальних зв'язків підлітків. Особлива увага приділяється роботі з сім'єю, яка здійснюється у формі сімейних консультацій і тематичних зустрічей з батьками. У процесі такої роботи батьки отримують рекомендації щодо конструктивних стилів виховання, формування емоційної підтримки та зниження рівня конфліктності у сімейних взаєминах. Паралельно підлітки залучаються до соціально значущої діяльності, зокрема волонтерських, творчих або спортивних проєктів, що сприяє формуванню позитивного соціального досвіду та відчуття власної корисності [36].

Інноваційним компонентом авторської програми є використання цифрових технологій соціальної роботи, зокрема онлайн-консультування, інтерактивних вправ із розвитку емоційної саморегуляції та цифрових щоденників самоспостереження. Це дозволяє забезпечити безперервність соціального супроводу, особливо у випадках, коли підлітки мають обмежений доступ до очних форм роботи.

Підсумково-оцінювальний етап програми передбачає повторну діагностику, аналіз динаміки змін у поведінці підлітків і визначення ефективності реалізованих заходів. Отримані результати свідчать про зниження

інтенсивності девіантних проявів, покращення емоційного стану, підвищення рівня соціальної відповідальності та сформованості життєвих компетентностей.

Отже, запропонована авторська методика та розроблена на її основі корекційно-реабілітаційна програма є науково обґрунтованими, практично орієнтованими та такими, що відповідають сучасним вимогам соціальної роботи з підлітками з девіантною поведінкою. Її впровадження у діяльність соціальних служб і центрів реабілітації створює реальні умови для ефективної корекції девіантної поведінки та успішної соціалізації підлітків.

Таким чином, авторська методика роботи з підлітками з девіантною поведінкою є науково обґрунтованою, методично цілісною та практично значущою. Її впровадження у діяльність соціальних служб і центрів реабілітації створює умови для підвищення ефективності соціальної роботи з підлітками-девіантами та сприяє їх успішній соціалізації й інтеграції у суспільство.

3.3. Проведення та результати дослідно-експериментальної роботи

Сутність дослідно-експериментальної роботи полягала у здійсненні кількісного та якісного аналізу результатів перевірки ефективності використання інноваційних технологій в соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою.

Вибірку дослідно-експериментальної роботи склали підлітки віком 13–17 років, які мають стійкі або ситуативні прояви девіантної поведінки та перебувають на обліку або під соціальним супроводом соціальних служб і центрів соціально-психологічної реабілітації. До вибірки залучалися підлітки з різними формами девіантної поведінки, зокрема агресивною, конфліктною, делінквентною, адиктивною та асоціальною, що дозволило забезпечити репрезентативність дослідження та комплексне вивчення проблеми.

Загальна чисельність вибірки становила 56 осіб, які були розподілені на експериментальну та контрольну групи з урахуванням принципів

еквівалентності за віком, статтю, соціальним статусом, рівнем проявів девіантної поведінки та початковими показниками готовності до використання інноваційних технологій. До контрольної групи залучено 27 осіб, а до експериментальної – 29 респрндентів. Такий підхід забезпечив порівнюваність результатів і дозволив об'єктивно оцінити вплив авторської методики.

До експериментальної групи увійшли підлітки, з якими здійснювалася цілеспрямована соціально-педагогічна та корекційно-реабілітаційна робота з використанням розробленої авторської методики та комплексу інноваційних технологій (арт-терапевтичних, тренінгових, когнітивно-поведінкових і цифрових). Контрольна група працювала в умовах традиційної системи соціальної роботи, без системного впровадження інноваційних технологій.

Формування вибірки здійснювалося за такими критеріями включення:

- наявність проявів девіантної поведінки, підтверджених результатами соціально-педагогічної та психологічної діагностики;
- вік підлітків 13–17 років;
- згода підлітків та їхніх законних представників на участь у дослідженні;
- можливість регулярної участі у програмі протягом усього періоду експерименту.

Критеріями виключення були: тяжкі психічні розлади, що потребують спеціалізованого медичного лікування, а також відсутність стабільного контакту з родиною або соціальною установою, що унеможливлювало системний соціальний супровід.

Таким чином, сформована вибірка є цілеспрямованою, репрезентативною та адекватною меті й завданням дослідження, що забезпечило наукову обґрунтованість і достовірність отриманих результатів експериментальної перевірки ефективності використання інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою.

Відповідно до програми експериментального дослідження з метою визначення ефективності розробленої методики використання інноваційних

технологій в соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою було здійснено порівняльний аналіз результатів реалізації запропонованих інноваційних технологій серед підлітків з девіантною поведінкою контрольної та експериментальної груп. У процесі дослідження використовувалися дані прямих і опосередкованих педагогічних спостережень за учасниками освітнього процесу, характеристики та самохарактеристики підлітків, а також спеціально дібрані діагностичні методики. Підсумкове вимірювання здійснювалося з використанням інструментарію, який застосовувався на констатувальному етапі експерименту. Для забезпечення надійності та достовірності отриманих результатів на всіх етапах підсумкових замірів застосовувалися методи статистичної обробки даних.

З урахуванням загальних вимог до проведення психолого-педагогічної діагностики, з метою одержання об'єктивних результатів формувального експерименту було необхідно не лише відстежити динаміку формування рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій, а насамперед зафіксувати їх вихідний стан до початку експериментального навчання.

З метою з'ясування рівня проінформованості педагогічних працівників щодо проблеми роботи з підлітками з девіантною поведінкою було здійснено опитування вчителів закладів загальної середньої освіти. Опитування мало на меті визначити ступінь обізнаності вчителів із сутністю девіантної поведінки, її основними формами та причинами виникнення, а також виявити їхнє розуміння особливостей профілактичної та корекційної роботи з даною категорією підлітків.

У процесі дослідження з'ясовано, що більшість респондентів усвідомлюють актуальність проблеми девіантної поведінки у підлітковому середовищі та визнають необхідність спеціальної підготовки для ефективної взаємодії з такими учнями. Водночас результати опитування засвідчили наявність труднощів у практичному застосуванні методів профілактики та корекції девіантних проявів, а також недостатній рівень проінформованості

щодо сучасних підходів, технологій і форм міждисциплінарної взаємодії.

Отримані дані підтвердили потребу у підвищенні професійної компетентності вчителів шляхом організації цілеспрямованих тренінгів, методичних семінарів та налагодження співпраці з фахівцями соціальної та психологічної служби (додаток А).

Перший діагностичний зріз – констатувальний – був спрямований на визначення початкового рівня готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій. Оцінювання проявів зазначеної готовності здійснювалося методом експертної оцінки відповідно до вимог авторської методики діагностики. Результати дослідження подано в таблиці 3.1.

Як засвідчують дані таблиці 3.1, на початковому етапі констатувального експерименту низький рівень готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій було зафіксовано у 51% учнів контрольної групи та у 47,8% учнів експериментальної групи. Середній рівень готовності виявлено у 38,8% учнів контрольної групи та у 39,2% учнів експериментальної групи. Високий рівень сформованості готовності продемонстрували лише 10,2% студентів контрольної та 13% студентів експериментальної груп.

Таблиця 3.1

Результати першого діагностичного зрізу

№	Рівні готовності	Кількість студентів, (%)	
		Експериментальна група	Контрольна група
1	Високий	13,0	10,2
2	Середній	39,2	38,8
3	Низький	47,8	51,0

З початком навчання ці показники почали змінюватися в кожній з досліджуваних груп. Другий діагностичний зріз, проміжний, було спрямовано

на визначення динаміки формування рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у респондентів кожної групи. Він проводився по закінченню 10 тижнів тренінгів на основі педагогічного спостереження, тестування, індивідуальних співбесід з учнями. Одержання емпіричних даних по ходу проведення другого діагностичного зрізу здійснювалося методом експертної оцінки компетентними вчителями ознак прояву кожного з компонентів готовності.

У процесі дослідження вони виявляли позитивну динаміку у поведінці підлітків з девіантними проявами в процесі соціально-педагогічного та корекційного впливу із застосуванням інноваційних технологій виявляється через систему взаємопов'язаних кількісних і якісних показників, що відображають зміни у когнітивній, емоційно-вольовій, поведінковій та соціально-комунікативній сферах особистості.

Передусім до показників покращення належать зміни у когнітивній сфері, які проявляються у зростанні рівня соціально-нормативних знань, усвідомленні соціальних норм і правил поведінки, розумінні наслідків власних вчинків та підвищенні здатності до рефлексії. Підлітки демонструють більш адекватну оцінку проблемних ситуацій, формування критичного мислення та готовність до конструктивного прийняття рішень. Використання цифрових освітніх платформ, інтерактивних тренінгів і віртуальних симуляцій сприяє закріпленню соціально прийнятних моделей поведінки.

Важливим показником покращення є стабілізація емоційного стану підлітків, зниження рівня тривожності, агресивності та емоційної напруги. Спостерігається розвиток навичок емоційної саморегуляції, зростання стресостійкості та формування позитивного образу «Я». Застосування інноваційних психокорекційних технологій, зокрема арт-терапії, музикотерапії, цифрових медіапрактик і онлайн-консультування, сприяє безпечному вираженню емоцій та конструктивному подоланню внутрішніх конфліктів.

Показники покращення у поведінковій сфері відображаються у зменшенні кількості порушень дисципліни, агресивних і ризикованих форм

поведінки, а також у підвищенні самоконтролю та відповідальності за власні дії. Підлітки демонструють готовність дотримуватися соціальних норм, зростання мотивації до навчальної та позанавчальної діяльності, активнішу участь у соціально корисних ініціативах. Використання мобільних застосунків для самоконтролю, гейміфікованих програм і поведінкових трекерів позитивно впливає на закріплення бажаних поведінкових змін.

Соціально-комунікативні показники покращення проявляються у підвищенні рівня соціальної адаптації, розвитку навичок ефективного спілкування, співпраці та емпатії. Підлітки з девіантною поведінкою демонструють зростання здатності до конструктивної взаємодії з однолітками, педагогами та фахівцями соціальної сфери, зменшення конфліктності та ізоляції. Залучення до онлайн-груп підтримки, соціальних мереж із модерацією та інтерактивних групових форматів сприяє формуванню позитивного соціального досвіду.

Окрему групу показників становлять зміни у ціннісно-мотиваційній сфері, які виявляються у формуванні позитивних життєвих орієнтацій, зростанні внутрішньої мотивації до саморозвитку, навчання та соціально схвальної поведінки. Підлітки виявляють більшу зацікавленість у професійному самовизначенні, плануванні майбутнього та реалізації особистісного потенціалу, що значною мірою зумовлено використанням інноваційних профорієнтаційних та мотиваційних технологій.

Таким чином, система показників покращення у підлітків з девіантною поведінкою свідчить про комплексний позитивний вплив інноваційних технологій у соціальній роботі, що забезпечує не лише зниження рівня девіантних проявів, а й сприяє гармонійному особистісному розвитку та успішній соціалізації підлітків.

Піддавши дані другого діагностичного зрізу не тільки крізь призму кількісного, але й якісного аналізу ми одержали такий розподіл рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій, що подано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати другого діагностичного зрізу

№	Рівні готовності	Кількість студентів, (%)	
		Експериментальна група	Контрольна група
1	Високий	28,3	14,4
2	Середній	47,8	42,8
3	Низький	23,9	42,8

Як видно з таблиці 3.2 в експериментальній групі високий рівень готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій був характерний для 28,3% учнів, середній – для 47,8% і низький – для 23,9% учнів. У контрольній групі респонденти досягли нижчих результатів: 14,4 % досліджуваних мали високий рівень готовності, 42,8% – середній та 42,8% – низький рівень готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій. Результати другого (проміжного) заміру в контрольних і експериментальних групах свідчать, що в контрольних групах показники рівнів готовності зросли порівняно з першим заміром на високому рівні на 9,4% , середньому на 4% та зменшились на низькому рівні на 8,2%. В експериментальних групах показник високого рівня готовності збільшився на 15,3% , середнього на 8,6% та зменшились показники низького рівня на 23,9%.

Результати констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи засвідчили наявність суттєвих проблем у сформованості готовності підлітків з девіантною поведінкою до використання та впровадження інноваційних технологій у процесі соціальної роботи. Отримані емпіричні дані свідчать про переважання низького та середнього рівнів готовності, що вказує на недостатній рівень сформованості відповідних знань, умінь і мотиваційних установок у досліджуваної категорії підлітків.

Встановлено, що більшість підлітків з девіантною поведінкою не

володіють достатніми уявленнями про можливості інноваційних технологій як засобів саморозвитку, соціальної адаптації та корекції поведінкових проявів. У них спостерігається низький рівень цифрової та соціальної компетентності, обмежене розуміння принципів безпечного та відповідального використання технологічних ресурсів, а також недостатня здатність застосовувати інноваційні інструменти для розв'язання життєвих і соціально значущих проблем.

Аналіз мотиваційно-ціннісної сфери показав слабку внутрішню мотивацію підлітків до залучення в інноваційні форми соціально-педагогічної взаємодії, недостатню зацікавленість у використанні сучасних цифрових, арт-терапевтичних та інтерактивних технологій як альтернативних способів конструктивної поведінки. Переважає формальне або ситуативне ставлення до запропонованих інновацій, що ускладнює їх ефективне впровадження на початковому етапі роботи.

У поведінковій та емоційно-вольовій сферах зафіксовано низький рівень саморегуляції, імпульсивність, підвищену тривожність і схильність до деструктивних форм взаємодії, що негативно позначається на готовності підлітків до освоєння та практичного використання інноваційних технологій у соціальному середовищі.

Отже, результати констатувального етапу експерименту переконливо свідчать про те, що підлітки з девіантною поведінкою на початку дослідження в цілому не були готові до впровадження інноваційних технологій у процесі соціальної роботи. Виявлений стан зумовлює об'єктивну необхідність розроблення та реалізації цілеспрямованої формувальної програми, спрямованої на поетапне формування готовності підлітків до використання інноваційних технологій як ефективного засобу профілактики та корекції девіантної поведінки.

Для підвищення отриманих результатів проведено формувальний етап експерименту. Здійснено розробку змісту спецкурсу «Основи роботи з підлітками з девіантною поведінкою» спрямованого на формування та підвищення рівня готовності підлітків до використання інноваційних

технологій у процесі соціально-педагогічної й корекційно-профілактичної роботи (додаток Б, додаток В, додаток Г, додаток Д).

Спецкурс орієнтований на переорієнтацію зовнішньо зумовленої мотивації підлітків (уникнення покарання, формальна участь, тиск з боку дорослих) на внутрішню, усвідомлену мотивацію, пов'язану з потребою в саморозвитку, самовираженні та позитивних особистісних змінах. З цією метою зміст курсу включає тематичні модулі, спрямовані на актуалізацію особистісно значущих мотивів і підвищення суб'єктної позиції підлітків.

У межах спецкурсу розглядаються питання сутності девіантної поведінки, її соціально-психологічних причин і наслідків, а також можливостей інноваційних технологій у подоланні поведінкових відхилень. Значна увага приділяється ознайомленню підлітків із сучасними цифровими інструментами, інтерактивними програмами, елементами гейміфікації, онлайн-платформами підтримки, арт-терапевтичними та мультимедійними засобами, які використовуються не як форма контролю, а як ресурс самопізнання та самореалізації.

Практична частина спецкурсу передбачає виконання індивідуальних і групових завдань із використанням інноваційних технологій, що сприяє формуванню досвіду успіху, підвищенню впевненості у власних можливостях і внутрішній зацікавленості в діяльності. Залучення підлітків до проєктної діяльності, творчих онлайн-завдань, цифрових щоденників самоспостереження та рефлексивних вправ стимулює усвідомлення власних змін і значущості особистого внеску в процес корекції поведінки.

Для більш точного опису досліджуваної динаміки ми також розглядали дані змін рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у респондентів експериментальної та контрольної груп за окремими компонентами. Динаміка змін рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за теоретичним критерієм готовності представлена у таблиці 3.3.

У процесі аналізу отриманих даних ми можемо бачити, що у

експериментальній групі відбулися значні позитивні зміни у розвитку означеного критерію готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій.

Теоретичний компонент готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у процесі соціальної роботи відображає рівень сформованості системи знань, уявлень і розуміння сутності, можливостей та умов застосування сучасних інноваційних технологій як засобів профілактики й корекції девіантних проявів. Критерії даного компоненту визначають пізнавальну основу готовності та слугують підґрунтям для усвідомленого й цілеспрямованого залучення підлітків до інноваційної соціальної взаємодії.

Основним критерієм теоретичного компоненту є обізнаність щодо сутності девіантної поведінки та шляхів її подолання з використанням інноваційних технологій. Він передбачає наявність у підлітків базових знань про причини, форми та наслідки девіантної поведінки, а також розуміння ролі цифрових, інтерактивних, арт-терапевтичних та інших інноваційних технологій у процесі соціальної підтримки, саморегуляції та особистісного розвитку.

Важливим критерієм виступає розуміння можливостей і функцій інноваційних технологій у соціальній роботі. Даний критерій характеризується здатністю підлітків усвідомлювати потенціал сучасних технологічних засобів для розвитку соціальних навичок, корекції поведінкових установок, налагодження комунікації та формування конструктивних моделей поведінки. Він також охоплює знання про різновиди інноваційних технологій (цифрові платформи, мобільні застосунки, онлайн-програми підтримки, арт- та медіатерапевтичні інструменти) та сфери їх застосування.

Наступним критерієм теоретичного компоненту є знання принципів безпечного та відповідального використання інноваційних технологій. Він передбачає усвідомлення підлітками етичних, правових і соціальних аспектів користування цифровими ресурсами, розуміння ризиків, пов’язаних із неправомірним або неконтрольованим використанням технологій, а також

знання правил цифрової безпеки, конфіденційності та відповідальної онлайн-поведінки.

Окрему увагу слід приділити критерію сформованості уявлень про взаємозв'язок інноваційних технологій та особистісного розвитку. Цей критерій відображає рівень усвідомлення підлітками значення інноваційних технологій як інструменту самопізнання, самореалізації, розвитку емоційного інтелекту та соціальної компетентності. Він проявляється у розумінні того, що технології можуть виступати не лише джерелом розваг, а й ефективним засобом особистісного зростання та соціальної адаптації.

Так на етапі констатуючого експерименту високий рівень за теоретичним критерієм був характерний для 10,9% учнів експериментальної групи проти 10,3% респондентів контрольної групи, середній – 36,9% та 30,5% студентів відповідних груп та низький для 52,2% експериментальної групи та 59,2% студентів контрольної групи.

Таблиця 3.3

Порівняльні дані діагностики готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за теоретичним критерієм готовності (%)

Групи на початку експерименту (К1 та Е1) та на заключному етапі (К2 та Е2)	Критерій готовності		
	Теоретичний		
	Високий рівень готовності	Середній рівень готовності	Низький рівень готовності
К1	10,3	30,5	59,2
К2	14,5	46,9	38,6
Е1	10,9	36,9	52,2
Е2	23,9	60,9	15,2

У процесі реалізації запропонованої методики готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій

в експериментальній групі показники готовності за даним критерієм змінилися наступним чином: високий рівень готовності показали 23,9% учнів проти 14,5% учнів контрольної групи, середній рівень – 60,9% учнів проти 46,9% респондентів контрольної групи та низький – 15,2% учнів та 38,6% респондентів експериментальної та контрольної груп відповідно (рис. 3.1.)

За аналізом поданої діаграми можна стверджувати, що більш значні зміни відбулися в учнів експериментальної групи. Вони відмічали більш ґрунтовні знання за теоретичним компонентом. У респондентів експериментальної групи формувалося ціннісне позитивне відношення до життя.

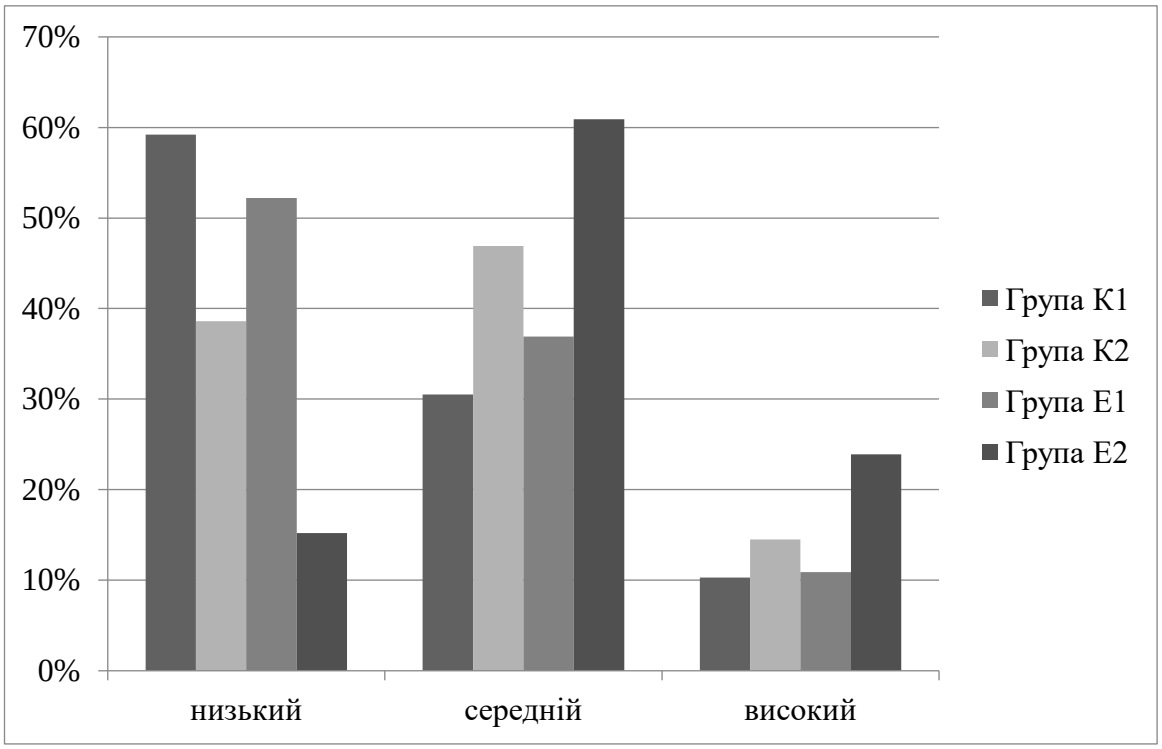

Рисунок 3.1 – Динаміка формування теоретичного компоненту готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій

Практичний компонент готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у соціальній роботі відображає рівень сформованості в них умінь і навичок практичного застосування сучасних технологічних інструментів у процесі корекції поведінки, соціальної адаптації та особистісного розвитку. Критерії цього

компоненту характеризують здатність підлітків реалізовувати набуті знання у реальній діяльності та повсякденній соціальній взаємодії.

Провідним критерієм практичного компоненту є уміння застосовувати інноваційні технології у соціально прийнятних формах діяльності. Він передбачає здатність підлітків користуватися цифровими освітніми платформами, мобільними застосунками, інтерактивними програмами, арт- та медіатерапевтичними засобами відповідно до поставлених соціально-педагогічних завдань. Проявом даного критерію є активна участь підлітків у тренінгах, онлайн-заняттях, творчих і проєктних формах роботи з використанням інноваційних технологій.

Важливим критерієм виступає сформованість навичок саморегуляції та самоконтролю під час використання інноваційних технологій. Даний критерій характеризується здатністю підлітків планувати власну діяльність, контролювати емоційні реакції та поведінкові прояви, дотримуватися встановлених правил і режимів користування технологічними ресурсами. Він також відображає вміння використовувати технології як інструмент зниження напруги, подолання стресу та запобігання імпульсивним або девіантним діям.

Наступним критерієм практичного компоненту є здатність до конструктивної соціальної взаємодії з використанням інноваційних технологій. Цей критерій проявляється у вмінні підлітків ефективно спілкуватися в онлайн- та офлайн-форматах, працювати в групах, брати участь у спільних цифрових або творчих проєктах, дотримуючись норм етичної та відповідальної поведінки. Він також охоплює навички розв’язання конфліктних ситуацій та співпраці з фахівцями соціальної сфери за допомогою інноваційних комунікаційних засобів.

Окремим критерієм є уміння застосовувати інноваційні технології для вирішення життєвих і соціально значущих проблем. Він характеризується здатністю підлітків використовувати цифрові інструменти для планування особистих цілей, прийняття рішень, пошуку соціальної підтримки та участі у профілактичних і корекційних програмах. Проявом цього критерію є

використання технологій як ресурсу позитивних змін у поведінці та способу конструктивної самореалізації.

На початку експериментальної роботи високий рівень готовності за практичним компонентом був характерний лише для 13% респондентів експериментальної групи та 8,1% студентів контрольної групи. Після реалізації запропонованої методики формування готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій показники рівня високої готовності змінилися на 32,6% респондентів експериментальної групи та лише 12,4% учнів контрольної групи.

Таблиця 3.4

Порівняльні дані діагностики готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за практичним критерієм готовності (%)

Групи на початку експерименту (К1 та Е1) та на заключному етапі (К2 та Е2)	Критерій готовності		
	Практичний		
	Високий рівень готовності	Середній рівень готовності	Низький рівень готовності
К1	8,1	24,5	67,4
К2	22,4	57,1	20,5
Е1	13,0	34,8	52,2
Е2	32,6	58,7	8,7

Серед показників середнього рівня готовності відбулися такі зміни: 34,8% учнів експериментальної групи та 24,5% студентів контрольної групи діагностували середній рівень готовності на початку експерименту та на кінцевому етапі – 58,7% та 57,1% студентів експериментальної та контрольної груп відповідно. Низький рівень за другим критерієм готовності був діагностовано на початку експерименту у 67,4% учнів контрольної групи та 52,2% респондентів експериментальної групи, але на заключному етапі експерименту на низькому рівні залишилися лише 8,7% учнів

експериментальної та досить велика кількість респондентів контрольної групи – 20,5%.

У процесі проведеного порівняльного аналізу можна стверджувати, що більш повні знання психолого-педагогічних закономірностей та особливостей розвитку підлітка девіантної поведінки, форм прояву девіантності дозволили більш досконало оволодіти навичками проведення корекційно-виховної роботи, що підтверджують отримані нами дані динаміки розвитку другого критерію готовності (рис. 3.2.)

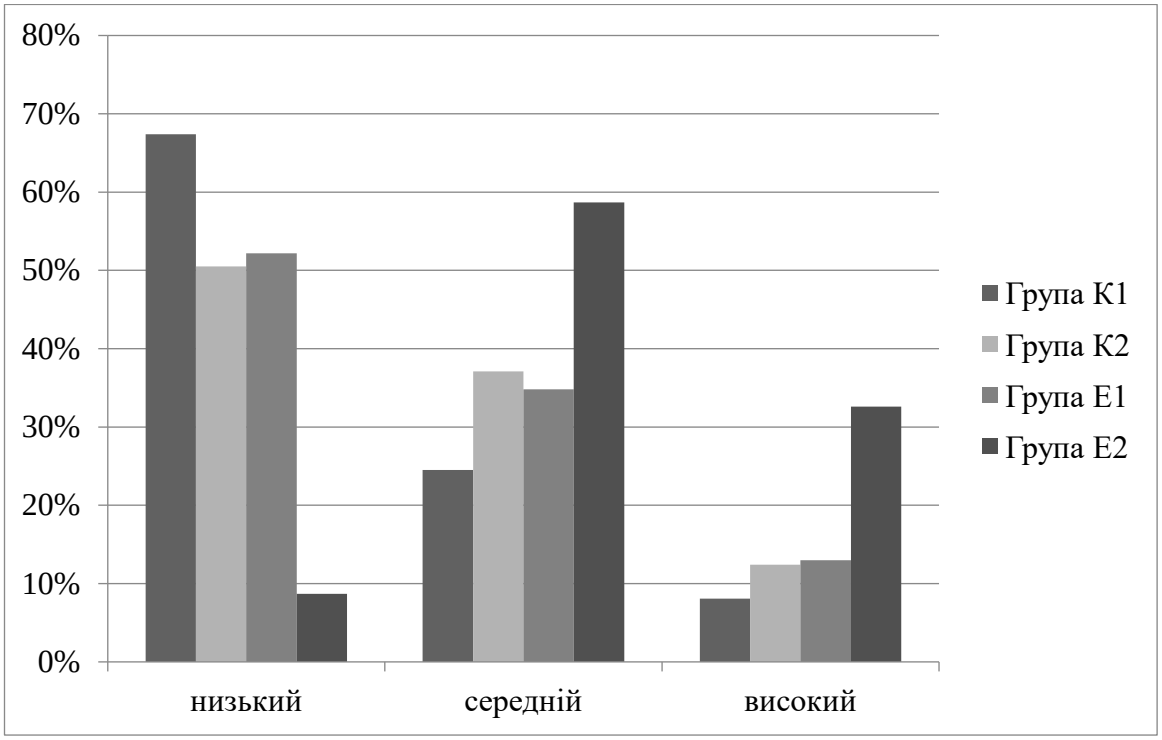

Рисунок 3.2 – Динаміка розвитку практичного компоненту готовності студентів контрольної та експериментальної груп

Критерії мотиваційного компоненту готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій відображають рівень сформованості внутрішніх спонукань, інтересів і ціннісних орієнтацій, що визначають їхнє ставлення до інноваційних форм соціально-педагогічної та корекційно-профілактичної діяльності. Основними критеріями цього компоненту є наступні. Інтерес до інноваційних технологій: характеризується наявністю пізнавальної зацікавленості підлітків до сучасних

цифрових, інтерактивних та інноваційних засобів роботи, прагненням дізнаватися про нові технології, готовністю залучатися до їх використання у соціально-педагогічній діяльності. Високий рівень проявляється у стійкому інтересі та ініціативності, низький – у байдужості або негативному ставленні до інновацій. Усвідомлення значущості та корисності інноваційних технологій. Відображає розуміння підлітками можливостей інноваційних технологій для особистісного розвитку, корекції поведінки, покращення міжособистісних взаємин і соціальної адаптації. Критерій оцінюється за здатністю пояснити доцільність використання таких технологій та прийняттям їх як ефективного засобу позитивних змін. Спрямованість мотивації (внутрішня / зовнішня). Передбачає домінування внутрішніх мотивів (саморозвиток, самовираження, інтерес, потреба у позитивних змінах) або зовнішніх (уникнення покарання, контроль з боку дорослих, отримання винагороди). Перевага внутрішньої мотивації свідчить про вищий рівень готовності до використання інноваційних технологій. Прагнення до особистісних змін і саморозвитку. Характеризує наявність у підлітків потреби змінити власну поведінку, ставлення до соціальних норм, готовність працювати над собою за допомогою інноваційних засобів. Критерій проявляється у відкритості до нових форм діяльності та позитивного самовдосконалення. Емоційно-ціннісне ставлення до інноваційної діяльності. Відображає емоційний фон участі підлітків в інноваційних програмах: позитивні емоції, задоволення від процесу, відсутність страху чи опору новим формам роботи. Негативне або нейтральне ставлення свідчить про низький рівень сформованості мотиваційного компоненту. Готовність до активної участі та співпраці. Полягає у бажанні брати участь в інноваційних заходах, взаємодіяти з фахівцями та однолітками, дотримуватися правил і умов використання інноваційних технологій.

Динаміка змін рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за мотиваційним компонентом готовності представлена у таблиці 3.4.

Так за підсумками опитування, тестування, аналізу показників готовності

за ціннісним критерієм мотиваційного компоненту готовності у контрольній та експериментальній групах можна зробити висновок про такі зміни: після проведення експерименту готовність на високому рівні показали 41,3% учнів експериментальної групи проти лише 20,6% студентів контрольної групи. Середній рівень готовності демонстрували на початку експерименту 34,7% студентів контрольної групи та 39,1% студентів експериментальної групи.

Таблиця 3.4

Порівняльні дані діагностики готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за ціннісним критерієм готовності (%)

Групи на початку експерименту (К1 та Е1) та на заключному етапі (К2 та Е2)	Критерій готовності		
	Ціннісний		
	Високий рівень готовності	Середній рівень готовності	Низький рівень готовності
К1	16,3	34,7	49,0
К2	30,6	43,2	36,2
Е1	17,4	39,1	43,5
Е2	41,3	54,3	4,4

Наведені дані на заключному етапі експерименту змінилися на 43,2% учнів контрольної групи та 54,3% респондентів експериментальної групи. На низькому рівні готовності за обраним критерієм після завершення експериментальної роботи залишилися тільки 4,4% учнів експериментальної групи та 36,2% респондентів контрольної групи.

Ефективність запропонованого нами спецкурсу «Основи роботи з підлітками девіантної поведінки» підтверджується динамікою показників готовності за третім критерієм готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій (рис. 3.3)

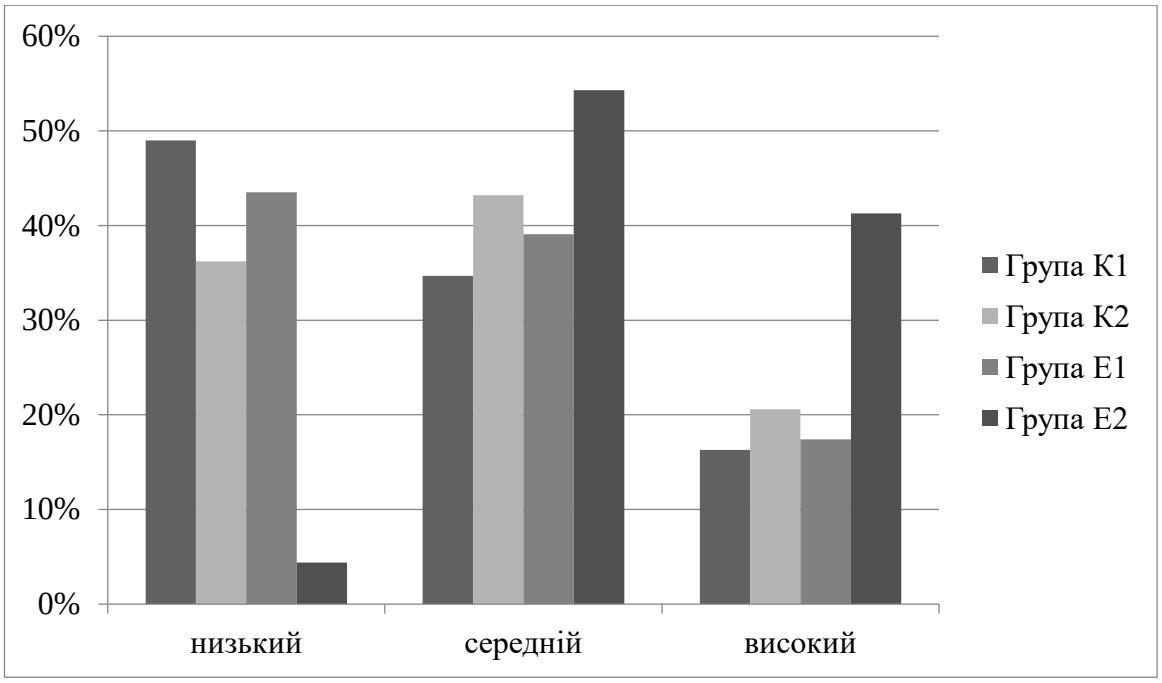

Рисунок 3.3 – Динаміка розвитку мотиваційного компоненту готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій експериментальної та контрольної групи

Для того, щоб визначити, які фактори виявили найбільший вплив на формування мотиваційної сфери підлітків з девіантною поведінкою, ми провели їх анкетування. Аналіз отриманих відповідей свідчить, що на розвиток інтересу до проблеми корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки, на формування позитивного ставлення до особистості підлітка більш всього впливає безпосереднє спілкування.

Особистісний компонент готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій відображає сукупність індивідуально-психологічних якостей і особистісних характеристик, що забезпечують здатність підлітка до усвідомленого, відповідального та конструктивного використання інноваційних засобів у процесі соціально-педагогічної й корекційно-профілактичної роботи.

Зміст особистісного компоненту охоплює рівень самосвідомості та самооцінки підлітка, сформованість рефлексивних умінь, емоційної стабільності, самоконтролю та відповідальності за власні вчинки. Для підлітків

з девіантною поведінкою характерними є нестійка або занижена самооцінка, імпульсивність, низький рівень саморегуляції, підвищена емоційна напруженість і труднощі у прийнятті соціальних норм, що негативно впливає на готовність до використання інноваційних технологій як інструменту позитивних змін.

Важливим елементом особистісного компоненту є сформованість суб'єктної позиції, що проявляється у здатності підлітка приймати рішення, брати відповідальність за результати власної діяльності, усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між використанням інноваційних технологій і змінами у поведінці. Інноваційні технології в цьому контексті виступають не лише засобом впливу з боку фахівців, а простором для самореалізації, самовираження та розвитку особистісної автономії.

Особистісний компонент також включає розвиток соціально значущих якостей: толерантності, емпатії, здатності до співпраці, комунікативної відкритості та прийняття зворотного зв'язку. У процесі використання інноваційних технологій ці якості набувають особливого значення, оскільки взаємодія часто здійснюється в групових, мережевих або інтерактивних форматах, що потребує дотримання правил, поваги до інших учасників та відповідального цифрового поведінкового стилю.

Показниками сформованості особистісного компоненту є адекватна самооцінка, здатність до саморефлексії, позитивне ставлення до власного розвитку, емоційна врівноваженість, готовність приймати допомогу та працювати над корекцією поведінки з використанням інноваційних технологій. Низький рівень проявляється у відсутності самокритичності, емоційній нестабільності, агресивності, запереченні необхідності змін і небажанні брати відповідальність за результати діяльності.

За даними наведеними у таблиці видно, що на заключному етапі експерименту значно змінилася кількість учнів експериментальної групи, які знаходилися на низькому рівні готовності (8,8% проти 39,1% відсотки студентів на початку експерименту). Досить незначні зміни відбулися у респондентів

контрольної групи – на низькому рівні розвитку готовності за досліджуваним критерієм находилося 53% підлітків на початку експерименту та на заключному етапі низький рівень діагностувався у 44,9%. На середньому рівні розвитку на заключному етапі знаходилося 41,3% респондентів експериментальної групи проти 45,6% студентів на початковому етапі експерименту. Досить незначні зміни відбулися у студентів контрольної групи – на заключному етапі експерименту на середньому рівні готовності було зафіксовано 36,7% учнів проти 32,6% респондентів на початковому етапі. На високому рівні готовності на заключному етапі знаходилося 45,6% підлітків експериментальної та 18,4% респондентів контрольної групи проти 19,6% учасників експериментальної та 14,4% респондентів контрольної групи на початку експериментальної роботи. Динаміка змін рівнів готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за особистісним компонентом готовності представлена у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Порівняльні дані діагностики готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій за особистісним компонентом готовності (%)

Групи на початку експерименту (К1 та Е1) та на заключному етапі (К2 та Е2)	Критерій готовності		
	Особистісний		
	Високий рівень готовності	Середній рівень готовності	Низький рівень готовності
К1	14,4	32,6	53,0
К2	18,4	36,7	44,9
Е1	19,6	41,3	39,1
Е2	45,6	45,6	8,8

У процесі визначення рівня розвитку особистістісного компоненту готовності ми використовували комплекс діагностичних процедур. Визначення рівня розвитку даного критерію відбувалося за оцінкою вчителями динаміки

змін професійно-значущих якостей особистості, що діагностувалися на початку та заключному етапі експерименту. На кожного студента експериментальної та контрольної групи складався особистісний професійний профіль, у якому відмічалися дані діагностики за кожною методикою.

Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за В.В. Бойко дозволила виявити динаміку змін у виборі стратегії спілкування з підлітками девіантної поведінки у студентів контрольних та експериментальних груп (Додаток Ж). За аналізом отриманих даних можна визначити, що значні зміни у виборі стратегії захисту відбулися у респондентів експериментальної групи. На початку експерименту тільки 19,6% підлітків експериментальної групи обрали миролюбну стратегію захисту у процесі спілкування, тоді як на заключному етапі діагностування таку стратегію обрали 73,9% респондентів. Таке ставлення до процесу взаємодії свідчить про обрану стратегію партнерства, співпраці, вміння йти на компроміс у процесі спілкування з партнером, зокрема підлітком девіантної поведінки. За даними співбесіди більшість студентів – 60,8% підлітків експериментальної групи та 63,3% учнів контрольної групи, на першому етапі діагностування обирали стратегію уникнення, керуючись недостатністю інформації з проблеми девіантної поведінки підлітків, страхом та невпевненістю у ефективності взаємодії, спілкуванні з такою категорією підлітків. На заключному етапі, за визначенням більшості учнів експериментальної групи, отримана інформація з проблеми корекційно-виховної роботи та досвід взаємодії з підлітками допомогли змінити помилкове уявлення про підлітків девіантів, як про «жахливих», «небезпечних» учнів. На заключному етапі діагностування стратегію уникнення, як стратегію психологічного захисту у процесі спілкування обрали лише 21,7% та стратегію агресії 4,4% (на відміну від 19,6% на першому етапі діагностування) учнів експериментальної групи.

Нашу увагу також привернули зміни, що відбулися у контрольній групі. Якщо на першому етапі дослідження стратегію уникнення обрали 63,3% респондентів, то після вивчення спецкурсу таку стратегію діагностували 71,4%

студентів контрольної групи.

З метою визначення рівня комунікативної установки ми використовували методику діагностики комунікативної установки за В.В. Бойко (Додаток И). На початку експериментальної роботи середній бал, що характеризує завуальовану жорстокість по відношенню до особистості, у судженнях про неї у студентів контрольної групи був 14,5% та у студентів експериментальної групи – 16,2%. На заключному етапі показники змінилися наступним чином – 13,8% у підлітків контрольної групи та 9,3% у респондентів експериментальної групи. Такі дані свідчать про більш толерантне відношення учнів експериментальної групи до особистості підлітка девіантної поведінки, прагнення до усунення категоричних оцінок вчинків та дій іншої особистості, здатність до позитивного сприймання особистості іншої людини.

У процесі діагностування відкритої жорстокості по відношенню до іншої людини, як підлітки експериментальної групи так і контрольної групи показали низький середній бал (10,1% та 8,4% на початку експерименту, 2,2% та 8,1% на заключному етапі), що свідчить про наявність педагогічної направленості особистості, схильності до співпраці та прагнення взаємодії.

Можливість розвинути педагогічну інтуїцію, навички прогнозування наслідків своїх професійних дій, розвиток здібності адекватно оцінювати мотиви та прагнення іншої людини з’явилася у підлітків експериментальної групи у процесі проходження тренінгових занять та спецкурсу. Про це свідчать дані змін розвитку компонента комунікативної установки – обґрунтований негативізм у судження про інших. Так на початку експериментального дослідження середній бал такого показника у контрольних групах дорівнював 29,7% та у експериментальній групі – 27,3%, на заключному етапі експерименту ми отримали збільшення середнього балу – лише 31,5% в учнів контрольної групи та 36,4% у респондентів експериментальної групи.

Також цікавими на нашу думку є дані по компоненту негативного досвіду спілкування, де середній бал у контрольній групі збільшився з 31,5% на початку експерименту на 32,6% середнього балу на заключному етапі

експерименту, що свідчить про необхідність застосування різних технологій аналізу педагогічних конфліктів, досконалого обговорення різних ситуацій взаємодії з учнями та педагогічним колективом школи.

Для характеристики рівня розвитку емпатичних здібностей учнів контрольної та експериментальної групи ми використовували опитувальник В. Бойко.

Як засвідчують дані діагностики в експериментальній групі збільшилась кількість учнів із середнім рівнем розвитку емпатії (з 48,4% до 62,3%), крім цього у 13,4% респондентів виявився високий рівень розвитку емпатичних здібностей. Кількість учнів із заниженим рівнем емпатії зменшився з 39,3% до 15,8%, з дуже низьким рівнем емпатії – з 12,3% до 8,5%. Зміни цього показника у контрольній групі не являються значущими. У контрольній групі високий рівень розвитку емпатичних здібностей виявився лише у 4,1% учнів на заключному етапі, збільшилась. Але незначно (з 47,3% до 49,5%) кількість респондентів із середнім рівнем емпатії та із заниженим рівнем (з 33,2% до 31,1%). Зменшилась з 19,5% до 15,3% кількість учнів з дуже низьким рівнем розвитку емпатичних здібностей.

Методика виявлення мотивації професійної діяльності К. Замфір у модифікації А. Реан дозволила нам продіагностувати рівні мотивації в учнів контрольної та експериментальної групи (Додаток К).

Так при діагностиці мотивації професійної діяльності на першому етапі експерименту у контрольній групі були отримані такі результати: внутрішня мотивація була на високому рівні у 11,4% учнів, зовнішня позитивна мотивація – 29,4% та зовнішня негативна мотивація – 59,2%. Для респондентів експериментальної групи отримані були такі дані: внутрішня мотивація була діагностовано, як ведуча мотивація професійної діяльності у 12,6% студентів, зовнішня позитивна мотивація була характерна для 27,1% учнів та зовнішня негативна мотивація – 60,3% учасників. Тобто переважаючим мотиваційним співвідношенням у контрольній та експериментальній групі було співвідношення ЗОМ > ЗПМ > ВМ. Такі дані говорять, про те, що у своїй

професійній діяльності респонденти обох груп на початку експерименту керувалися мотивами уникнення, бажанням не отримати незадовільну оцінку, негативний відгук одногрупників та викладачів. Ведучими мотивами діяльності були мотиви уникнення невдачі а не цінність самої педагогічної діяльності, бажання отримати задоволення від взаємодії з учнями, реалізувати свій творчий потенціал.

У своїх дослідження А. Реан також встановив негативну залежність між оптимальним мотиваційним комплексом та рівнем емоційної нестабільності особистості педагога (зв'язок значимий, r = – 0,585). Тобто отримані нами дані. Також свідчать про високий рівень емоційної нестабільності у більшості учнів експериментальної та контрольної груп.

На заключному етапі експерименту ми отримали такі дані: у студентів контрольної групи мотиваційний комплекс не змінився (ЗОМ – 52,3%, ЗПМ – 27,1% та ВМ – 15,6%); у студентів експериментальної групи негативний мотиваційний комплекс змінився на позитивний ВМ – 40,7%, ХПМ – 34,4% та ЗОМ – 24,9%, тобто ВМ > ЗПМ > ЗОМ)

Узагальнені порівняльні дані дослідно-експериментальної роботи по формуванню готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій представлені у таблиці 2.20.

Як видно з таблиці, позитивні зміни відбулися в обох групах, однак в учнів експериментальної групи готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій досягла значно вищих рівнів розвитку. Так, на констатуючому етапі дослідження високий рівень був характерний для 13% учнів експериментальної і 10,2% – контрольної груп. Тоді як на прикінцевому етапі цього рівня досягли вже 47,8% респондентів експериментальної і 18,4% – контрольної груп. Середній рівень готовності до початку проведення експериментальної роботи було виявлено у 39,2% учнів експериментальної і 38,8% – контрольної груп, після проведення експериментальної роботи відповідно 41,3% та 51%. На низькому рівні готовності ще й досі залишалося 10,9% респондентів експериментальної та

30,6% – контрольної груп (було відповідно 47,8 та 51%).

Таблиця 3.6

Дані дослідно-експериментальної роботи по формуванню готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій (%)

Рівні Групи		Високий			Середній			Низький		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3
К	%	10,2	14,4	18,4	38,8	42,8	51,0	51,0	42,8	30,6
Е	%	13,0	28,3	47,8	39,2	47,8	41,3	47,8	23,9	10,9

Отримані цифрові дані про розподілення рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної груп представляють собою тільки імовірне значення змінних величин сукупності випадків. Виявити об'єктивні закономірності можливо тільки при поєднанні кількісних та якісних методів, тому отримані нами емпіричні дані перевірялися за допомогою методів математичної статистики.

Оскільки вибірки учнів контрольної та експериментальної груп випадкові та незалежні, ми використовували визначення величини χ^2 (хи - квадрат). У якості нульової гіпотези (H_0) було прийнято, що рівні шуканої професійної готовності випускників контрольної та експериментальної груп не залежать від змісту та шляхів їх підготовки до даного виду професійної діяльності. Альтернативна гіпотеза (Н) – рівні готовності залежать від змісту та шляхів підготовки та респонденти експериментальної групи краще підготовлені до використання інноваційних технологій.

Значення статистики критерію T_0 чи χ^2 вираховувалося за наступною формулою:

$$T_0 = \frac{1}{N_1 \cdot N_2} \sum_{i=1}^{c} \frac{(N_1 \cdot O_{2i} - N_2 \cdot O_{1i})2}{O_{1i} + O_{2i}}$$

де N_1 – об'єм експериментальної вибірки, N_2 – об'єм контрольної вибірки,

O_{1i} – кількість випускників експериментальних груп, які знаходяться на окремому рівні сформованості готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій при с=1,2,3 (відповідно високому рівню, середньому та низькому рівням готовності), O_{2i} – кількість студентів контрольної групи, на заключному зрізі, які потрапили до окремого рівня готовності при с-1,2,3 (відповідно високий, середній та низький рівні готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій).

Таблиця для розрахунків має такий вигляд (табл 3.7).

Таблиця 3.7

Розподіл частот досліджуваних ознак у порівнювальних групах

Об’єм вибірки	O11	O12	O13
N1			
	O21	O22	O23
N2			

Підставимо у таку таблицю наші дані для перевірки гіпотези про однаковий рівень готовності учнів експериментальної та контрольної груп до використання інноваційних технологій (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розподіл учнів експериментальної та контрольної груп до використання інноваційних технологій

Об’єм вибірки	O11	O12	O13
46	22	19	5
	O21	O22	O23
49	9	25	15

Після обчислюванням за формулою отримаємо $\chi^2 = 11,2$. Знаходимо величину χ^2 для числа степені свободи с – 1 = 2 при імовірності помилки 0,05 та робимо висновок, що отримане $T > T_{кр}$, яке складає 5,99. Отримані дані

дозволяють відхилити нульову гіпотезу (H_0). Тобто, ми можемо стверджувати, що рівень готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій як у експериментальних так й у контрольних групах залежить від змісту та шляхів їх підготовки до даного виду професійної діяльності.

Критерій χ^2 використовується також для перевірки нульової гіпотези про рівномірне розподілення студентів з низьким, середнім та високим рівнем готовності у генеральної сукупності. Для заперечення чи підтвердження висунутого припущення розраховувалася величина χ^2 за формулою:

$$X^2 = \sum_{i=1}^{c} \frac{(N_i - N_i^{'})^2}{N_i^{'}}$$

де N_1 – емпірична, а $N_i^{'}$ – теоретична частота розподілення студентів з низьким, середнім, високим рівнем готовності. Для цього були розроблені розрахункові таблиці 3.9 та 3.10 експериментальних та контрольних груп.

Таблиця 3.9

Розподілення досліджуваних експериментальної групи за рівнями сформованості готовності

Об’єм вибірки	Високий	Середній	Низький
N1	22	19	5
N2	17	17	17

Після розрахунку критерію χ^2 для контрольної та експериментальної груп за означеною формулою ми отримали такі результати: критерій χ^2 для експериментальної групи дорівнює 10,1 та критерій χ^2 для контрольної групи дорівнює 14,9. За таблицею розподілень рівнів значущості 0,05 ступеню свободи с - 1 знаходимо критичну величину – 5,99. Таким чином, розрахований критерій χ^2 (для контрольної та для експериментальної груп) $> \chi^2$ критичного. Тобто, нульова гіпотеза може бути усунена як для експериментальної так й для контрольної груп, що дозволяє зробити висновок: кількість студентів з

високим, середнім та низьким рівнями готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у генеральної сукупності є нерівномірними.

Таблиця 3.10

Розподілення досліджуваних контрольної групи за рівнями сформованості готовності

Об'єм вибірки	Високий	Середній	Низький
N2	9	25	15
N	18	18	18

Закономірності випадкових процесів характеризуються також розподіленням вірогідності. Тому для доказу ефективності впливу розробленої методики формування готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій висувалася нульова гіпотеза про те, що для студентів, які мали високий рівень професійної готовності до роботи з підлітками девіантами у генеральної сукупності, не мало значення за якою моделлю проводилася їх підготовка до такого виду професійної діяльності, тобто $W'_1 = W_1 = W_2$. При рівні значущості 0,05, прийнятої у педагогіці надійної вірогідності прийнятого нормального розподілення, знаходилося значення t_2. Воно дорівнює – 1,99

Розрахунки величин W'_1 ; W_1; W_2 та значення їх нормального відхилення вираховувалося за наступними формулами:

$$W_1^{'} = \frac{m_1 + m_2}{n_1 + n_2}; \qquad W_1 = \frac{m_1 + m_2}{n_1 + n_2}; \qquad W_2 = \frac{m_2}{n_2}$$

$$T = \frac{W_1 - W_2}{\sqrt{W_1^{'}(1 - W_1^{'})\left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)}}$$

де n_1 – об'єм вибірки експериментальної групи, n_2 – об'єм вибірки контрольної групи, m_1 – кількість випускників експериментальних груп, які досягли високого рівня готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій.

Отримані данні t дорівнює – 0,4, що знаходиться за надійним інтервалом прийнятої H_0. Таким чином, нульова гіпотеза не підтверджується та ми можемо стверджувати, що доля студентів з високим рівнем готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій у експериментальних групах вище ніж у контрольних.

Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що дані проведеного порівняльного аналізу підтверджують ефективність запропонованої методики формування готовності підлітків з девіантною поведінкою до навчання з використанням інноваційних технологій.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дослідження здійснено комплексний аналіз можливостей використання інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою, обґрунтовано та апробовано авторську методику корекційно-реабілітаційного впливу, а також представлено результати дослідно-експериментальної роботи щодо перевірки її ефективності.

У ході аналізу діяльності соціальних служб і центрів реабілітації встановлено, що інноваційні технології виступають важливим ресурсом підвищення результативності соціальної роботи з підлітками девіантної групи. Їх застосування забезпечує перехід від формалізованих і директивних підходів до гуманістично орієнтованих моделей взаємодії, спрямованих на активізацію внутрішніх ресурсів підлітка, розвиток його суб’єктної позиції та формування соціально прийнятних моделей поведінки. Доведено, що поєднання арт-терапевтичних, тренінгових, когнітивно-поведінкових і цифрових технологій сприяє комплексному впливу на когнітивну, емоційно-вольову, поведінкову та соціально-комунікативну сфери особистості.

Розроблена авторська методика соціальної роботи з підлітками з девіантною поведінкою є науково обґрунтованою, методично цілісною та

практично орієнтованою. Вона базується на системному, діяльнісному, особистісно орієнтованому та компетентнісному підходах і реалізується поетапно (діагностичний, корекційно-розвивальний, реабілітаційний та підсумково-оцінювальний етапи). Запропонована програма «Шлях до себе» забезпечує індивідуалізацію соціальної роботи, інтеграцію інноваційних технологій і створення підтримувального соціального середовища, що є необхідною умовою успішної ресоціалізації підлітків.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що більшість підлітків з девіантною поведінкою на початку дослідження не були готові до використання та впровадження інноваційних технологій у процесі соціальної роботи. У них переважали низький і середній рівні готовності, що проявлялося у недостатній обізнаності щодо можливостей інноваційних технологій, низькому рівні соціальної та цифрової компетентності, слабкій мотивації до участі в інноваційних формах соціально-педагогічної взаємодії, а також у проблемах саморегуляції та поведінкового контролю.

Проведення формувального етапу експерименту та впровадження авторської методики зумовили позитивну динаміку рівнів готовності підлітків експериментальної групи до використання інноваційних технологій. Порівняльний аналіз результатів контрольної та експериментальної груп довів, що в експериментальній групі відбулися більш суттєві зміни як за теоретичним, так і за практичним компонентами готовності. Зокрема, зафіксовано зростання рівня обізнаності щодо сутності девіантної поведінки та шляхів її корекції, формування розуміння можливостей інноваційних технологій, а також розвиток умінь їх практичного застосування у соціально прийнятних видах діяльності.

Отримані результати експериментальної роботи підтвердили ефективність використання інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою. Їх упровадження сприяє зниженню інтенсивності девіантних проявів, стабілізації емоційного стану, розвитку навичок саморегуляції, підвищенню соціальної активності, відповідальності та сформованості життєвих компетентностей підлітків.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження всебічно проаналізовано проблему девіантної поведінки підлітків як складного, багатовимірного соціально-психологічного феномену, що формується під впливом сукупності біологічних, психологічних, соціальних і культурних чинників. Узагальнення теоретичних підходів засвідчило міждисциплінарний характер досліджуваного явища та необхідність його осмислення в контексті психології, педагогіки, соціології й соціальної роботи. Встановлено, що девіантна поведінка має відносний характер і значною мірою зумовлюється соціальними нормами, умовами соціалізації та реакцією суспільства на відхилення, зокрема через механізми соціального контролю та ярликування.

На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел визначено, що девіантність у підлітковому віці є особливо небезпечною через незавершеність процесів особистісного становлення, підвищену емоційну вразливість та вплив референтного оточення. Систематизовано основні форми девіантної поведінки (асоціальну, антисоціальну, делінквентну, адиктивну, аутоагресивну) та доведено доцільність їх типологізації за характером порушуваних норм, рівнем соціальної небезпечності й мотиваційними чинниками. Акцентовано увагу на вікових і гендерних особливостях проявів девіантності, що має принципове значення для вибору адекватних профілактичних і корекційних стратегій.

Дослідження підтвердило, що девіантна поведінка підлітків має виразні негативні соціально-педагогічні наслідки, серед яких дезадаптація, зниження навчальної мотивації, порушення міжособистісних відносин, формування негативної Я-концепції та підвищення конфліктності в освітньому й соціальному середовищі. Це зумовлює потребу у впровадженні комплексних, науково обґрунтованих програм соціальної роботи, орієнтованих не лише на корекцію поведінкових проявів, а й на розвиток особистісних ресурсів

підлітків.

Аналіз сучасних підходів до профілактики та корекції девіантної поведінки засвідчив високий потенціал інтеграції інноваційних технологій у практику соціальної роботи. Обґрунтовано, що використання цифрових інструментів, арт-терапії, кінезіотерапії, музикотерапії, коучингових технологій, соціального наставництва, медіації, ігрових та VR/AR-технологій забезпечує комплексний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості, підвищує мотивацію підлітків до позитивних змін і розширює можливості індивідуалізації соціально-педагогічної взаємодії.

У третьому розділі дослідження науково обґрунтовано, розроблено та апробовано авторську методику соціальної роботи з підлітками з девіантною поведінкою, яка реалізується на засадах системного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів. Доведено, що програма «Шлях до себе» є методично цілісною та практично значущою, оскільки поєднує інноваційні технології з традиційними формами соціальної роботи та створює підтримувальне соціальне середовище для ресоціалізації підлітків.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили недостатню готовність більшості підлітків з девіантною поведінкою до використання інноваційних технологій, що проявлялося у низькому рівні обізнаності, мотивації, соціальної та цифрової компетентності. Водночас упровадження авторської методики в межах формувального етапу експерименту забезпечило позитивну динаміку показників готовності підлітків експериментальної групи, істотне зростання теоретичних знань і практичних умінь, а також зниження інтенсивності девіантних проявів.

Отримані результати експериментальної роботи підтвердили ефективність застосування інноваційних технологій у соціальній роботі з підлітками з девіантною поведінкою. Їх використання сприяє стабілізації емоційного стану, розвитку саморегуляції, підвищенню соціальної активності, відповідальності та сформованості життєвих компетентностей. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що комплексний, інноваційно

орієнтований підхід є перспективним напрямом удосконалення системи профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків і потребує подальшого методичного розвитку, професійної підготовки фахівців та створення безпечного цифрового середовища соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комарова Н. М. Оцінка ефективності діяльності державних структур та громадських організацій, спрямованої на вирішення проблем бродяжництва дітей, а також шляхи її вдосконалення. С*оціальний працівник.* 2006. № 9. С. 35-42.
2. Атрощенко Т., Зданевич Л., Сівак Н. Подолання девіацій у дітей та молоді засобами превентивної педагогіки: теоретичні та методичні аспекти. *Молодь і ринок*. 2024. № 3/223. С. 46-51.
3. Батьки і діти : соціальне самопочуття дітей в українських сім’ях / Г. В. Святненко та ін. Київ : Логос, 2000. 217 с.
4. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Логос, 2003. 134 с.
5. Беккер Г. С. Аутсайдери : дослідження соціології девіації. Нью-Йорк : Free Press, 1963. 248 с.
6. Бех І. Особистісно орієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
8. Бондар Т. Діяльність літніх заміських таборів США в системі профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. № 1 (52). С. 33-36.
9. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 88 с.
10. Бороденко О. В. Галузеві соціології. Соціологія девіантної поведінки. Вказівки до виконання самостійної роботи студентів : методичні вказівки. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 32 с. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/496 (дата звернення: 07.06.2025).

11. Вєйландє Л. В-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2005, 252 с.
12. Висовень Л. С. Соціальна інтернет-реклама як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків. 2020. URL: http://lib.ndu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1818 (дата звернення: 07.06.2025).
13. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / за ред. Т. В. Говорун. Київ : ІЗМН, 1996. 168 с.
14. Вініченко А. О. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки молодших школярів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Мелітополь, 2019. 256 с.
15. Волинець Л. С. Теорія і практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : [б.в.], 2007. 320 с.
16. Гачак-Величко Л. А. Девіантна поведінка неповнолітніх: до питання класифікації чинників. *Академічні візії*. 2022. № 6-7. С. 39-44.
17. Гніздовська М. А. Зміст і технології соціальної роботи з профілактики девіантної поведінки дітей. Хмельницький : Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2018. 36 с.
18. Гончарова А. О., Васільєва М. П. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики девіантної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. 2023. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11834 (дата звернення: 07.06.2025).
19. Гошовський Я. О., Гошовська Д. Т. Психологія девіантної поведінки : силабус нормативного освітнього компонента підготовки Магістра галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальність 053 Психологія освітньо-професійна програма Психологія: форма навчання денна. Луцьк : [б.в.], 2023. 21 с.

20. Гринько М. С. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів як соціальна проблема суспільства. Хмельницький : Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2018. 54 с.
21. Дюркгейм Е. Самогубство : соціологічне дослідження ; пер. з фр. Л. Кононовича. Київ : Основи, 1998. 519 с.
22. З досвіду корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою : посіб. / упор. Ю. А. Луценко. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 129 с.
23. Звєрєва І. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
24. Зімненко В. І. Соціальна робота з профілактики девіантної поведінки дітей шкільного віку. 2020. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/1680 (дата звернення: 07.06.2025).
25. Зраєнко О., Деркач Л. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків та їх корекція за умови соціокультурної середи. *Актуальні проблеми психологічної науки у XXI столітті : погляд у майбутнє. Магістерські студії* : матеріали І наук.-практ. конф. кафедри психології та педагогіки (м. Дніпро, 16 листоп. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 15-19. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/5797/1/4.pdf (дата звернення: 07.06.2025).
26. Капська А. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
27. Ковальова І. Б., Шаполова В. В. Психологія девіантної поведінки : методичні вказівки для студентів усіх форм навчання зі спеціальності психологія, соціальна робота. Харків : НТУ «ХПІ», 2025. 97 с.
28. Козубовська І. В., Булеза Б. Я. Наукові підходи до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх «групи ризику» в США. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота.* 2023. № 1 (52). С. 64-67.

29. Козубовська І. В., Козубовський Р. В., Мигалина З. І. Профілактика девіантної поведінки дітей-мігрантів у початковій школі США. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія.* 2019. № 1. С. 200-203.
30. Козубовський Р. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19 (2). С. 212-218.
31. Козубовський Р. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики девіантної поведінки серед учнівської молоді в процесі волонтерської практики : автореф. дис. … канд. пед.наук : 13.00.04. Тернопіль, 2014. 20 с.
32. Кушнір І. І., Мішкулинець О. О., Кампов Н. В. Теоретико-методологічні основи забезпечення профілактики девіантної поведінки. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія.* 2019. Вип 1. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/3449 (дата звернення: 07.06.2025).
33. Лазаренко В. І. Молодь та соціально-психологічні чинники девіантної поведінки в умовах трансформації суспільства. *Грані*. 2000. № 3 (11). С. 131-137.
34. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. Київ : МАУП, 1999. 344 с.
35. Магдисюк Л. І., Демчук В. Б., Павлова Б. В. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія.* 2021. № 7 (1). С. 43-49.
36. Макаренко А. Методика організації виховного процесу. Київ : Радянська школа, 1983. 287 с.
37. Максимова Н. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.

38. Мертон Р. К. Соціальна структура і аномія. Соціальна теорія та соціальна структура. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 283 с.
39. Микитенко М. С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації : дис. … канд. пед. нак : 13.00.05. Київ, 2019. 318 с.
40. Міщик Л. Теорія і технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 328 с.
41. Оржеховська В. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ : [б. в.], 2008. 216 с.
42. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. 376 с.
43. Павлюк О. Характеристика девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх до та у період військового стану. *Вісник післядипломної освіти. Соціальні та поведінкові науки. Управління та адміністрування*. 2023. № 26. С. 105-128.
44. Парфанович І. І. Система попередження і подолання девіантної поведінки дівчат : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2012. 367 с.
45. Пихтіна Н. П. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти : навч.-метод. посібн. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 399 с.
46. Попадич О. О. Правове виховання як напрям профілактики девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Вип. 1 (52). С. 163-168.
47. Попова Ю. С. Досвід Японії у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх. *Сучасний науково-педагогічний дискурс окреслення і вирішення соціальних питань* : матеріали XXIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20 листоп. 2020 р.). Миколаїв, 2020. С.50-53.
48. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року / кер. авт. кол. Ж. В. Петрочко, О. О. Яременко. Київ : Державний ін-т проблем сім'ї та

молоді, 2004. 240 с.

49. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : дис... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2005. 238 с.
50. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: навчальний контент в оновленому форматі. Полтава : ПНПУ, 2020. 184 с.
51. Самсін І. Л., Гачак-Величко Л. А. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2021. № 28. С. 43-47.
52. Серьожникова Р., Пархоменко Н., Яковицька Л. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 243 с.
53. Сухомлинський В. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 670 с.
54. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : соціально-педагогічний аспект : монографія. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 492 с.
55. Шатило Ю. П., Новікова Н. Є. Соціально-психологічний театр як засіб профілактики підліткового алкоголізму. *Procee dingsof the National Aviation University. Pedagogy, Psychology*. 2008. № 16. С. 218-225.
56. Юшко О. В. Попередження девіантної поведінки студентів у закладах вищої освіти. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 44. С. 174-186.
57. Яценко Т. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2006. 382 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкети

Анкета №1 для учителів з діагностики рівня поінформованості про проблему роботи з підлітками девіантної поведінки

Шановні учителі! Для удосконалення роботи з підлітками девіантної поведінки просимо Вас відповісти на наступні питання:

1. П. І. Б. _____ стать _____вік _____

2. Яким чином можна визначити наступні терміни:

а) «девіантна поведінка»_____

б) «педагогічна занедбаність»_____

в) «делінквентна поведінка»_____

3. Які, на вашу думку, найбільш типові прояви девіантної поведінки підлітків: (можливо зустріти часто - ч, іноді - і, рідко - р, ніколи - н)

а) часті конфлікти з однолітками;

б) часті пропуски уроків;

в) неуспішність у навчанні;

г) підвищена агресивність у спілкуванні;

д) схильність до алкоголізму, наркоманії, паління;

ж) неадекватність самооцінки;

з) схильність до крадіжок;

и) бродяжництво;

к) зухвала поведінка у суспільних місцях;

л) замкненість, відчуженість від класу;

м) _____

4. На вашу думку, що впливає на формування девіантної поведінки учнів:

(можливо зустріти часто - ч, іноді - і, рідко - р, ніколи - н)

Зовнішні причини

а) виховання у неблагополучній родині;

б) неповна сім’я;

в) помилки у сімейному вихованні;

г) недостатня психолого-педагогічна підготовка до школи;

д) невміння знайти спільну мову з однолітками;

е) невміння знайти спільну мову з учителем;

ж) помилки учителя;

Внутрішні причини

з) недостатність розвитку психічних процесі (пам’яті, уваги та ін);

и) особливості підліткового віку;

к)порушення психічного розвитку особистості;

л) акцентуації характеру;

м) _____

5. Як можна визначити, на Вашу думку, корекційно-виховну роботу з підлітками девіантної поведінки, чи потрібен такий вид виховної роботи у школі:_____

6. Які форми роботи, методи, засоби впливу на підлітків девіантної поведінки можливо використовувати у шкільній практиці:

а) пояснення;

б) етичні бесіди;

в) профілактичні бесіди; г) педагогічні вимоги; д) покарання;

е) заохочення;

ж) можливо викликати батьків до школи;

з) суспільну думку;

и) доручення;

к) індивідуальна робота;

л) групові форму виховної роботи;

м) _____

7. Які знання, вміння необхідні, на Вашу думку, учителю для здійснення корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки: _____

8. Назвіть десять найбільш важливих якостей, які повинен мати учитель для здійснення взаємодії з підлітками девіантної поведінки: _____

9. Чи володієте Ви достатніми знаннями, вміннями та навичками корекційно-виховної роботи з підлітками девіантами: _____

Спасибі за співробітництво!

Анкета №2 для вихователів, учителів з діагностики труднощів у роботі з підлітками девіантної поведінки

Шановні колеги! Просимо Вас відповісти на запитання анкети, аналіз яких допоможе удосконалити методику роботи з підлітками девіантної поведінки.

1. Ваша стать: жіноча/чоловіча

2. Ваш стаж роботи з підлітками девіантної поведінки:

а) до року; г) від 5 до 10 років;

б) від 1 до 3 років; д) від 10 до 15 років;

в) від 3 до 5 років; е) понад 15 років;

3. Оберіть найбільш повне визначення термінів «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «педагогічна занедбаність»:

а) поведінка, що відхиляється від норми – _____;

б) деформовані моральні уявлення, невихованість почуттів, навичок суспільної поведінки – _____;

в) поведінка, що відповідає суспільним нормам, не призводить до яких-небудь мір покарання – _____;

г) протиправна поведінка, що призводить до карного покарання – _____;

д) система вчинків або окремі вчинків, що відхиляються від встановлених норм поведінки – _____;

4. Оберіть характеристики, що відповідають 1, 2, 3 та 4 стадіям девіації:

а) частіше всього це порушення норм життя класу школи; поведінка носить ситуаційний характер, у окремих випадках навмисний характер, учень

здатен усвідомити порушення норм, але не завжди передбачає негативний результат – _____;

б) прояв первинних форм відхилень у поведінці; відсутність успіхів у різних видах навчальної діяльності, невміння виконувати вимоги учителя, слабкість взаємовідносин з колективом класу – _____;

в) виникнення стійких ознак асоціальної поведінки, вчинки носять навмисний характер, учень не тільки усвідомлює асоціальність своєї поведінки, але й виправдовує свої дії _____;

г) виникнення передумов педагогічної занедбаності; недостатність розвитку індивідуально-психологічних якостей, слабка психолого-педагогічна підготовка до школи - _____;

д) відсутність елементарних навчальних навичок, нездатність зосередитися на окремих видах діяльності, небажання підкорятися вимогам учителя _____;

5. На вашу думку, корекційно-виховна робота з підлітками девіантної поведінки – це :_____

6. Чи є важливою така робота з підлітками, на Вашу думку:

а) враховую таку роботу дуже важливою; б) враховую таку роботу потрібною;

в) ніколи не замислювалася над таким питанням;

г) враховую, що підлітка з девіантними тенденціями у поведінці неможливо виправити, таким учням не місце у загальноосвітні, звичайних школах;

д) враховую, що з такою проблемою учитель не може справитися самостійно, необхідна завжди допомога психолога, лікаря;

7. З якими труднощами Ви зустрічаєтесь у процесі організації корекційно- виховної роботи з підлітками девіантами:

а) відсутність знань з основ проведення такого виду виховної роботи; б) недостатність часу для більш близької взаємодії з підлітками;

в) небажання підлітків;

г) слабка матеріальна база;

д) гадаю, що девіантну поведінку підлітка неможливо скоректувати;

е) відсутність навичок використання методів, засобів корекційно-виховної роботи;

ж) невміння, помилки у складанні корекційно-виховних програм;

з) неможливість спрогнозувати подальший розвиток особистості підлітка.

8. Яким чином Ви долаєте такі труднощі:

а) читаю спеціальну літературу;

б) консультуюсь з товаришами по роботі; в) відвідую метод семінари;

г) дотримуюсь методу “спроб та помилок”;

д) звертаюсь за допомогою до психолога та лікарів;

е) звертаюсь за допомогою до батьків, родичів підлітка;

ж) _____

Спасибі за співробітництво!

Додаток Б

Практичне заняття №4 Case «Діти притулку» у межах вивчення спецкурсу «Основи роботи з підлітками девіантної поведінки»

I. Питання для обговорення:

1. Соціально-педагогічна характеристика учнів з девіантною поведінкою.

2. Фактори та причини, які впливають на формування девіації.

3. Характеристика основних стадій виникнення девіації.

4. Проаналізуйте основні шляхи профілактики та реабілітації девіантної поведінки у школярів (молодший шкільний вік, середній та старший шкільний вік).

II. Практичне завдання:

1. Прочитайте Case «Діти притулку» та проаналізуйте матеріал за такими питаннями:

- Чому Оля потрапила до притулку?
- Дайте короткий психолого-педагогічний портрет дитини: вікові та індивідуальні особливості, атмосфера сімейного виховання, шкільне оточення та вплив взаємостосунків у школі на поведінку дівчинки.
- Визначте шляхи вирішення ситуації.

2. У письменному вигляді надайте коротку інформацію про можливі шляхи усунення критичної ситуації: рекомендації для дівчинки, метрі та вчителів.

Case представляє собою пакет документів, у який входить опис реальної проблемної ситуації, необхідна для роз'яснення або вирішення проблеми інформація, нормативні або законодавчі документи, що пов'язані з даною проблемою. Головне завдання ситуаційного навчання – розвиток вмінь та навичок аналізувати нетипові педагогічні ситуації, приймати самостійні професійні рішення.

Для вдалого розбору ситуації необхідно дотримуватися деяких правил:

1. Необхідно виділити, хто приймає рішення у даній ситуації та яке рішення повинно бути прийнято.

2. Визначне які цілі ставить перед собою, той хто приймає рішення.

3. Визначте, які інші важливі діючи особи присутні у ситуації та як визначаються їх цілі.

4. Окресліть основні дискусійні проблеми кейсу.

5. Зверніть увагу, у якому середовищі діючи особи приймають рішення та які обмеження на ці рішення накладає оточуюче середовище.

6. Визначне напрямки вирішення ситуації та можливі наслідки кожного етапу рішення.

У даній технологій навчання не існує вірного чи невірного рішення, кожний варіант повинен бути обґрунтований, мати підтвердження у матеріалі кейсу.

Case «Діти притулку»

Дуже часто думки про несправедливість оточуючих викликають у дитини почуття образи, стають приводом враховувати себе скривдженим, проявляти агресивний настрій до тих, хто недооцінює її індивідуальність. Протест дитини може проявлятися у різних формах від простих – втеча з дому до дуже небезпечних – суїцид. Але як важко іноді вирішити самій дитині або дорослому, до кого звернутися за порадою, чи дійсно втеча з дому єдиний вірний вихід, чи все це наслідки “важкого” віку та через декілька років нічого не залишиться від теперішньої образи, а тебе дорослому та мудрому будуть дякувати за спасіння дитинства та сім’ї

Ольга

Ользі 13 років, у притулок потрапила у лютому 1999 року, привели співробітники міліції. Її підібрали у залі очікування Одеського залізничного вокзалу. Родина Ольги проживає у Одеській області, с. Любашовка.

На відміну від більшості дітей притулку у Ольги є мати, батько, хоча й нерідний – вітчим. Рідний батько дівчинки помер 5 років тому. У січні 1998 року дівчинка пішла з дому, полаявшись з батьками. Увесь цей час жила у

знайомій, разом з її матір'ю. Заробляла як могла: іноді мила машини, підробляла у барі, торгувала газетами, займалася жебракуванням.

Про матір говорить – «так собі», «ну не дуже погана». Мати не вживає алкогольні напої, наркотичні речовини. Працює продавцем у сільському магазині. Після смерті батька Ольги, мати вийшла другий раз заміж та у сім'ї появилась маленька дитини, зведений брат Ольги – Сашко, якому у 1999 році виповнилося 3 роки.

Вітчим працює водієм, про нього Ольга говорить неохоче, роздратовано, агресивно, враховує його винним у всьому. Вітчим п'є, що є причиною частих конфліктів у сім'ї, після яких батьки дівчинки збираються розлучатися, але до суду справа ніколи не доходила. На конфлікти між батьками дівчинка не звертала уваги, але почуття захищеності та спокою у родині не знаходила.

Суперечливі почуття відчуває Ольга й до свого брата, стверджує, що уся увага та любов мати приділена йому. Взагалі враховує, що атмосфера після смерті батька у сім'ї дуже змінилася: мати не звертає на неї уваги, вітчим не має ніякого права наказувати та вимагати від неї будь-що, вона не його донька. З однолітками теж не може знайти спільної мови – друзі відвернулися від неї, основна причина такої поведінки, на думку Ольги, вітчим, який п'є.

Після бесід з дівчиною було визначено, що багато конфліктів з батьками було із-за пізнього повернення з прогулянок. Мати часто розмовляла з донькою на підвищених тонах, сварки тривали декілька днів (часто мати не розмовляла з Ольгою, доводячи її помилки).

Через деякий час дівчина змінила коло спілкування та знайшла більш «досвідчених», дорослих друзів. У колі своїх нових знайомих Ольга відчувала себе захищеною, потрібною, вони зверталися до неї, як до рівної собі. У родині почуття образи зростало, вона відчувала себе «непотрібною» дитиною. Мати все частіше сварила за незначні помилки, декілька разів п'яний вітчим виганяв її з дому, та з боку матері дівчина не знайшла захисту. Домашнє хазяйство, огород, молодший брат була на догляді дівчини, батьки заробляли на життя, але самій Ользі дуже хотілося підтримки, турботи та любові.

Останній рік у школі вона різко знизила успіхи у навчанні, якщо раніше вона була одна з перших, на теперішній час – ледве тягнула на трійки. Складний конфлікт трапився з класним керівником, коли той побачив дівчину з сигаретою (як засвідчила дівчина, вона почала курити зі смерті батька). Учителя не звертали уваги на те, що відчуває дитина, за словами дівчини, з нею ніхто не намагався поговорити про її почуття після смерті батька. Дуже часто стали траплятися конфлікти з деякими однокласниками, після чого її перевели у інший клас. У новому колективі деякі діти у школу не ходили, пропускали уроки, у більшості, це були діти з неблагополучних, асоціальних сімей, та з боку учителів це не викликало уваги. Її нові друзі розповіли про гарне життя у городі: про те як доїхати до Одеси, провести там час, про те, що там можна прожити декілька днів, знаходячи їжу та гроші на «Привої», вокзалі та інших місцях.

Ольга усе частіше розмірковувала про те, що дома їй не достає любові, що її ображають та сварять, погано відносяться та іноді просто ненавидять.

Перші дні у притулку вона була замкнена, намагалася не привертати до себе уваги, про себе розмовляти відмовлялася. Але через декілька днів у дівчинки у притулку появилися друзі, вона познайомилася з вихователями, учителями, стала більш відверта, контактна. У розмовах пояснювала, що її дуже турбує подальша доля, вона не розуміє як змінити відношення матері до себе, турбувалася, що не витримає такої ж ситуації у разі повернення до дому. Їй було дуже складно вирішити як діяти далі.

Захист прав та інтересі дитини

У відповідність указу Президента України від 15 березня 1998 року про профілактику жебракування та правопорушень серед дітей, розпорядженням мера міста Одеси “Про відкриття міського притулку служби у справах неповнолітніх” 31.01.1999 відкрито міський притулок для неповнолітніх №1.

Основними завданнями притулку є:

- соціальний захист дітей позбавлених сімейного виховання;
- створення відповідних сімейно-побутових та психолого-педагогічних

умов для забезпечення нормальної життєдіяльності.

У притулок приймаються діти віком від 3 до 18 років, які: заблукали; були залишені батьками чи опікунами; жебракують та місцезнаходження батьків невідомо; залишили родину чи загальноосвітні заклади; доставлені кримінальною міліцією у справах неповнолітні з асоціальних родин; втратили родину у наслідок стихійного лиха, аварії; самі звернулися за допомогою.

Результати аналізу банків даних притулків України засвідчили, що половина дітей притулків, виховувалися у неповних сім'ях (5 701 дитина, що складає 51%), діти-сироти та діти, що залишилися поза опікою –2 238 (20%), діти, що знаходяться під опікою – 282 (2,5%). Обстеження сімей підлітків, які знаходяться у притулку, показало, що батьки чи опікуни у більшості випадків не займалися вихованням дітей, зловживають алкогольними напоями та наркотичними речовинами, ведуть асоціальний спосіб життя. Характеристика сімей така: функціонально неспроможні виховувати дитину – 4 179 (37,3%), малозабезпечені – 5 055 (45,2%), багатодітні – 1 880 (16,8%). Конфлікти у сім'ї стали причиною потрапляння у притулок 6 366 вихованців, через конфлікту у школі чи з однолітками втекли з дому – 484 та 329 вихованців. Майже кожна п'яти дитина, яка займається жебракуванням, мігрувала з інших регіонів України (11,8%), інших країн СНД (6,6%)

Організація профілактичної корекційної та виховної роботи у притулку

Притулки забезпечують своєчасну, доступну та ефективну допомогу дитині. Така робота проводиться на основі індивідуального підходу та з урахуванням вікових особливостей. Проводиться психолого-педагогічне обстеження підклітка, вивчається його психологічний стан, умови життя та виховання у родині, індивідуальні особливості розвитку, особистісні якості, захоплення, причини та мотиви вчинків.

Після з'ясування особистості дитини, його віку та міста проживання батьків чи родичів, адміністрація притулку повідомляє органи міської влади, освітні установи, у яких перебувала дитина останній час. Проводиться індивідуальна та групова виховання роботи, психотерапевтичні бесіди, корекція

негативних тенденцій у поведінці.

Дитина може знаходитися у притулку до 90 діб. Уразі неможливості отримати документи – свідоцтво про народження, паспорт, неможливість виявити місце знаходження батьків, опікунів та родичів, встановити місце проживання дитини може знаходитися трохи більше (до моменту встановлення особистості). Можливі шляхи допомоги – після встановлення психологічної рівноваги, усунення наслідків психотравмуючої ситуації можливе повернення дитини до дому, порушення справи про позбавлення батьківських прав та оформлення дитини у загальноосвітні інтернатні установи, у разі необхідності розміщення у лікарні та реабілітаційному центрі.

Соціально-дезадаптивна поведінки дитин.

Чому підліток стає «важким»? В наслідок саме педагогічної занедбаності дитина у більшості випадків стає «важким». Термін «педагогічна занедбаність» розкриває історію виховання підлітка, а термін «важкий» говорить про результати такого виховання.

Для такого підлітка характерним є негативне відношення до соціальних норм, він активно чинить опір виховному впливу. Відхилення у поведінці підлітків також провокуються неблагополуччям у родині, особливу увагу на себе звертають дівчинки. І це є не випадковим, тому що неприймання ними соціальних норм, моральних правил існування може довго ховатися від оточуючих. Поведінка «важких» дівчинок характеризується стійкими конфліктами з батьками, класом, учителями, неуспішністю у навчання, крадіжками, хаотичними половими зв’язками, зловживанням алкогольними, наркотичними речовинами, жорстокістю та ін. На дівчинок, більше ніж на хлопчиків впливають негативне відношення батьків, стиль життя родини, сімейні конфлікти, пияцтво та асоціальна поведінка батьків. Одною з серйозних проблем у житті дівчинки можна назвати розлучення батьків, яке дитина часто сприймає, як свою провину. У дитини з’являється відчуття незахищеності, бажання отримати від кого-небудь допомогу та турботу. Але й тих, хто живе у повноцінних родинах не завжди оточують любов’ю та піклуванням, іноді зовні

благополучні сім’ї виштовхують дитину на вулицю.

До відхилень у поведінці дівчинок-підлітків може призвести гіпоопіка та гиперопіка, які припускають розвиток несамостійності або навпаки почуття вседозволеності. Конфлікти між батьками та дитиною призводять до проблем адекватності полорольової поведінки. Невідповідності між декларативними та дійсними взаємостосунками у родині викликають у дівчини-підлітка глибокі внутрішні переживання та протест до будь-яких спроб дорослих вплинути на формування її особистості. Такі конфлікти заважають батькам побачити проблеми своєї дитини, зрозуміти її. У взаємостосунках не зустрічається поваги до індивідуальності дитини, навпаки батьки намагаються нав’язати свої бажання, цінності, принижуючи почуття гідності дівчини.

Більша частина «важких» підлітків нетерпимі, агресивні, егоцентричні. Направленість таких дітей часто асоціальна, правопорушення виникають як слідство аморальної поведінки, тоді коли у хлопчиків акт скоєння злочину пов’язаний з фактом включення до якоїсь кримінальної групи. Самооцінка у «важких» дівчинок часто неадекватна. Така дитина може бути ізольована у класі та одночасно проявляти цікавість до спілкування поза сферою шкільних, навчальних інтересів. Якщо дівчина не знаходить підтримку вдома чи у школі, вона реалізує своє «Я» серед тих, хто не відштовхує її та приймає такою, як вона є. Часто проблеми сім’ї виштовхують підлітка на вулицю, але після проведення там тривалого часу, підлітка дуже складно повернути у нормальні умови перебування.

Додаток В

Практичне заняття: Основи корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки (проектна технологія навчання)

Проблема проекту: Форми профілактики соціального сирітства: школа, сім'я, суспільство.

Завдання:

1. Проаналізуйте теоретичні джерела за даною проблемою.
2. Зробіть висновки про актуальність поданої проблеми у суспільстві.
3. Проаналізуйте потреби дітей соціальних сиріт у різних формах реабілітації.
4. Оберіть найбільш ефективну форму роботи з такою категорією дітей.
5. Розробіть проект «Домівка для дитини вулиці»

Етап	Кроки	Викладач	Студенти	Вид та зміст діяльності у малих групах
Планування	Створення малих груп	Допомагає у створенні	Формують групи або працюють у тих, які створив викладач	Обирають координатора групи; виконують попередню підготовку: збір інформації з проблеми, аналіз інформації, розробка шляхів рішення, презентації проекту
	Вибір проблеми, формулювання теми	Введення у проблему: «Форми профілак- тики соціального сирітства: школа, родина, суспільство» Теоретичний аналіз проблеми соціального сирітства у Українському у суспільстві. Обговорення тематики проектів.	Обговорення проблеми у групах; виділення тематики проектів «Домівка для дитини вулиці»; розробка основних положень; відокремлення «створеного закладу», функцій вчителя, очікувані результати та ін.	Генерація ідей, аналіз проблеми у суспільстві, аналіз існуючих форм профілактики соціального сирітства.

	Діагностика знань та вмінь студентів для вдалого виконання проекту	Діагностує рівень підготовки студентів з теми «Основи корекційно-виховної роботи з дітьми девіантної поведінки»: опитування, дискусія, анкетування та ін.	Виконують запропоновані викладачем завдання; проводять самоаналіз готовності до вирішення проблеми.	Усне та письмове опитування, самозвіт
	Планування видів роботи та очікуваних результатів за загальною схемою проекту.	Розповідає про можливі види добору інформації: діагностика особистості, аналіз преси, художньої літератури та ін.; інформує про основні правила соціологічно го опитування, роботи зі статистични ми даними	Обирають необхідні методи діагностики; виокремлюють основні тенденції у Українському суспільстві на основі аналізу преси, статистичних даних та ін.	Дискусія, індуктивний метод дослідження; інтерпретація даних, комплексне дослідження, методи соціологічних досліджень, вивчення документації з обраної проблеми.
Виконання проекту	Практична діяльність по виконанню запропонованих у схемі видів роботи	Займається підбором відповідного дидактично- го матеріалу, прийомів засвоєння цього матеріалу	Знайомство з матеріалами та обговорення у малих групах	Методологія дослідження: стратегія наукового пошуку; осмислення завдань та цілей проекту; методи підготовки проекту; аналіз нормативно-правової бази;
	Добір інформації	Вказує на джерела інформації: словники, посібники, енциклопедії, пресу та ін.	Складають словник за темою «Основи корекційно-виховної роботи з дітьми девіантної поведінки»; проведення діагностичного дослідження з обраною категорією неповнолітніх; анкетування, вивчення стану проблеми у регіоні та ін.	Педагогічне спостереження, бесіда; анкетування; вивчення досвіду роботи служб профілактики соціального сирітства; організація дослідження з проблеми «Профілактика сирітства: аналіз документів»; аналіз документів, методів профілактики та ін.

	Обробка та аналіз інформації	Вказує напрямки роботи у малих групах	Розробка форм профілактичної роботи, оформлення у рамках проекту	Теоретичні та емпіричні методи педагогічного дослідження; можливе реальне втілення розробленого проекту та аналіз результатів
	Презентація проекту	Спостерігає за активністю групи	Презентує виконану роботу (звіт, рольова гра, твір та ін.)	Створення додаткового банку даних (звіти, словники, щоденники спостережень та ін.)
Підсумки	Оцінка проекту	Оцінка групової роботи та презентації	Оцінка роботи кожного учасника групи	Тестування, анкетування, опитування та інтерв'ю

Додаток Г

Тематичний план спецкурсу «Основи роботи з підлітками девіантної поведінки

Тематика занять	Види роботи					
	1	2	3	4	5	6
1. Загальні відомості про поняття «девіантна поведінка»	2					
2. Особливості підліткового віку. Пубертатний період.	2					
3. Характеристика особистості підлітка девіанта.	2					
4. Девіантна поведінка як психолого- педагогічна проблема.		2				
5. Причини та фактори формування девіантної поведінки у підлітковому віці.	2					
6. Причини та передумови формування девіантної поведінки неповнолітніх		2				
7. Форми прояву девіації у поведінці неповнолітніх.	2					
8. Класифікація вдів девіантної поведінки.		2				
9. Комплексна експрес-діагностика девіантних проявів у поведінці неповнолітніх	2					
10. Основи корекційно-виховної роботи з підлітками девіантами.	2		2			2
11. Технологія корекційно-виховної роботи			2			
12. Урахування особливостей темпераменту та характеру підлітків девіантів у корекційно-виховній роботі		2				
13. Підлітки з акцентуаціями характеру та темпераменту			2			
14. Педагогічна корекція у учбовому процесі	2					
15. Корекційно-виховна діяльність вчителя у позакласній роботі.	2					
16. Використання ігрових технологій у корекційно-виховній роботі.	2					
17. «Діти притулку»					2	
18. Особливості використання тренінгових програм у корекційно-виховній діяльності.			2			
19. Тематичні тренінгові заняття				6		
Всього годин:	24	8	8	6	2	2
Всього годин за спецкурс:	50 годин					

1 – лекційні заняття, 2 – семінарські заняття, 3 – практичні заняття, 4 – тренінгові заняття, 5 – case, 6 – проектна технологія навчання.

Додаток Д

Практичне заняття
Тема: «Індивідуальний підхід у процесі виховання учнів»

План та методичні вказівки до проведення заняття

Заняття проводиться у формі **перехресної дискусії**

І етап (підготовчий)

а) студенти заздалегідь об'єднуються у 4 підгрупи за тематикою своїх реферативних робіт, які вони самостійно обирають;

б) підбирають, аналізують літературу та пишуть реферати;

в) обирають координатора групи.

Тематика роботи груп:

1. Принцип індивідуального підходу у процесі корекційно-виховної роботи з підлітками девіантної поведінки: основні методики діагностики індивідуальних особливостей підлітків; основні принципи та методики корекції індивідуальних особливостей учнів.

2. Особистість та її потребово-мотиваційна сфера: зовнішні та внутрішні мотиви поведінки підлітка; проблема виховання здорових інтересі підлітків девіантної поведінки; шляхи формування у підлітків необхідних потреб та пов'язаних з ними мотивів; особливості корекції негативного відношення до навчання;

3. Врахування особливостей пізнавальної сфери особистості у навчально-виховному процесі: пам'ять та врахування її особливостей у корекційно-виховній роботі учителя; увага та труднощі навчально-виховного процесу; особливості мислення та врахування їх у корекційній роботі; особливості розвитку уяви підлітка-девіанта;

4. Емоційно-вольова сфера особисті учня: особливості розвитку емоційної сфери підлітків девіантів; наслідки психологічного дискомфорту для розвитку особистості підлітка; особливості прояву стресових ситуацій у

поведінці підлітка; недоліки розвитку вольової сфери та врахування їх у навчально-виховному процесі.

II етап Кожний студент у своїй групі за 2-3 хвилини тезами викладає головні ідеї за тематикою своєї реферативної роботи.

III етап Кожна група протягом 10 хвилин виокремлює основні педагогічні ідеї, які характеризують обрану проблематику та делегує 3-х студентів для роботи у інших групах.

IV етап Представники кожної проблеми переходять до інших груп, де протягом 5-7 хвилин передають свою інформацію з опрацьованої тематики та вислуховуючи додаткову інформацію інших студентів.

V етап Координатори груп разом з викладачем обговорюють основні напрямки засвоєних знань, роблять загальні висновки та надають рекомендації.

VI етап підведення підсумків заняття: рекомендація кращих доповідей на студентську наукову конференцію та педагогічну олімпіаду; оцінка навчальних досягнень кожного студента (максимальна оцінка 50 балів); завдання для самостійної роботи студентів у другому семестрі.

Додаток Е

Дані діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за В. В. Бойко в учнів експериментальної та контрольної груп на початку та заключному етапі експерименту

Параметри Групи		Миролюбство	Уникнення	Агресія
К1	чол.	10	31	8
	%	20,4	63,3	16,3
К2	чол.	12	35	2
	%	21,5	71,4	4,0
Е1	чол.	9	28	9
	%	19,6	60,8	19,6
Е2	чол.	34	10	2
	%	73,9	21,7	4,4

Додаток Ж

Дані діагностики комунікативної установки В. В. Бойко в учнів контрольної та експериментальної груп

Етапи експерименту Показники	Початок експерименту		Заключний етап експерименту	
	К	Е	К	Е
1. Завуальована жорстокість	14,5	16,2	13,8	9,3
2. Відкрита жорстокість	8,4	10,1	8,1	2,2
3. Обґрунтований негативізм	29,7	27,3	31,5	36,4
4. Бурчання	20,1	19,8	19,4	12,4
5. Негативний досвід спілкування	31,5	29,9	32,6	18,4
Усього	20,8	20,6	21,0	15,7

Сума балів не дорівнює 100% тому, що вказано середній показник, який визначено за кожним компонентом установки у групі. Оцінка рівня комунікативної установки проводилася виходячи з означених максимальних балів за кожним компонентом:

- завуальована жорстокість – 20;
- відкрита жорстокість – 45;
- обґрунтований негативізм – 5;
- бурчання – 19;
- негативний досвід спілкування – 20.

Після обстеження та отримання балів від кожного студента проводилися розрахунки процентного співвідношення від максимуму балів за кожним компонентом комунікативної установки.

Додаток И

Дані діагностики рівня розвитку емпатичних здібностей учнівконтрольної та експериментальної груп за опитувальником В. Бойко

№	Загальний рівень розвитку емпатії	Експериментальна група		Контрольна група	
		Поч. етап	Закл. етап	Поч. етап	Закл. етап
1.	Дуже високий	-	13,4	-	4,1
2.	Середній	48,4	62,3	47,3	49,5
3.	Занижений	39,3	15,8	33,2	31,1
4.	Дуже низький	12,3	8,5	19,5	15,3

Додаток К

Дані діагностика мотивації професійної діяльності в учнів контрольної та експериментальної групи (методика К.Замір у модифікації А.Реана) (%)

Показники мотивації професійної діяльності Групи	Внутрішня мотивація	Зовнішня позитивна мотивація	Зовнішня негативна мотивація
К1	11,4	29,4	59,2
К2	15,6	32,1	52,3
Е1	12,6	27,1	60,3
Е2	40,7	34,4	24,9

Аналіз змін, що відбулися у процесі проведення експериментальної роботи:

- на першому етапі дослідження мотиваційні комплекси студентів контрольної та експериментальної груп були одинакові та їх можна було віднести до негативного типу -

К1 – ВОМ (59,2) > ВПМ (29,4) > ВМ (11,4)

Е1 – ВОМ (60,3) > ВПМ (27,1) > ВМ (12,6);

- на заключному етапі дослідження спостерігаються позитивні зміни у мотиваційних комплексах студентів експериментальної групи та мотиваційні комплекси студентів контрольної групи не виходять у процентному співвідношенні за рамки негативного типу –

К2 – ВОМ (52,3) > ВПМ (32,1) > ВМ (15,6)

Е2 – ВМ (40,7) > ВПМ (34,4) > ВОМ (24,9)

Додаток Л

Аналіз динаміки психологічних показників ефективності труда учителя (за А. Марковою) в учнів контрольної та експериментальної груп

Учасники навчального процесу	Показники професійної компетентності учителя	Рівні ефективності											
		Високий				Середній				Низький			
		К1	К2	Е1	Е2	К1	К2	Е1	Е2	К1	К2	Е1	Е2
Учитель	1. Педагогічна діяльність: як володіє учитель постановкою та корекцією педагогічних завдань, знанням свого предмету, прийомами вивчення учнів, засобами самоаналізу	8,2	12,2	6,5	41,4	36,7	42,9	47,8	45,6	55,1	44,9	45,6	13,0
Учитель	2. Педагогічне спілкування: як реалізує учитель широкий спектр комунікативних завдань, створює позитивну психологічну атмосферу	10,2	20,4	8,7	45,6	30,6	38,8	39,1	45,6	59,2	40,8	52,2	8,8
Учитель	3. Особистість: як реалізує учитель свої здібності, «Я-Концепцію», креативність	6,2	16,4	6,5	32,6	22,4	30.6	28,3	52,2	71,4	53,0	65,2	15,2
Учні	4. Діяльність та активність: організація учителем активної діяльності та спілкування учнів	12,2	24,5	15,2	47,8	44,9	57,1	41,4	45,6	42,9	18,4	43,4	6,5

Учитель та учні	5. Ступінь узгодженості мотивів, очікувань учителя та учнів, їх співробітництво	10,2	22,4	8,7	41,3	26,5	38,8	36,9	56,5	63,3	38,8	54,4	2,2
Учні	1. Навченість та прагнення до навчання: чи отримує учитель результати навчання учнів, забезпечує сприймання навчального матеріалу, стимулює розвиток здібностей до самонавчання	8,2	14,2	13,0	41,4	30,6	42,9	37,0	54,3	61,2	42,9	50,0	4,3
Учні	2. Вихованість та прагнення до виховання: чи сприяє робота учителя до появи нових ціннісних переконань у учнів; чи стимулює він здатність, готовність учнів до самовиховання	6,2	14,2	10,9	41,4	22,4	36,7	26,1	45,6	71,4	49,1	63,0	13,0
Учитель	3 Психологічні новоутворення: чи виникають нові якості та рівні педагогічного цілепокладання педагогічного мислення, педагогічної рефлексії, педагогічного такту та ін. упроцесі подолання утруднень учнів та труднощів у власної діяльності	8,2	20,4	8,7	32,6	22,4	30,6	26,1	39,1	69,4	49,1	65,2	28,3
Учитель та учні	4. Актуалізація особистості та індивідуальності учнів та учителя	10,2	18,4	13,0	34,8	28,6	32,5	37,0	47,8	61,2	49,1	50,0	17,4

Учитель та учні	5. Психологічна “ціна” результатів: витрати часу та сил учнів та учителя	14,2	24,5	21,7	43,4	38,8	49,1	41,4	54,3	46,9	26,5	37,0	2,2
Учитель та учні	6.Задоволеність результатами: учнів, учителя	13,0	24,5	15,2	41,4	30,6	38,8	36,9	52,2	57,1	36,7	47,8	6,5